

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут бізнесу та інформаційних технологій
Форма навчання заочна
Кафедра правознавства

Допускається до захисту

Завідувач кафедри _____ Лаврик Г.В.

(підпис)

«___» _____ 2021 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**на тему «ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ
СЛУЖБИ В УРАЇНІ»**

*спеціальності 081 «Право»
освітня програма «Право»*

Виконавець роботи

Горбовська Оксана Валеріївна

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник

професор, доктор юридичних наук Солдатенко
Оксана Володимирівна

_____
(підпис, дата)

Рецензент

кандидат юридичних наук Кравченко Алла Петрівна

Полтава 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові засади проходження військової служби в Україні.....	11
1.1 Наукові підходи щодо порядку проходження військової служби.....	11
1.2. Правовий статус військовослужбовців строкової служби	18
1.3. Правовий статусу військовослужбовців-контрактників	29
РОЗДІЛ 2. Особливості проходження військової служби в зарубіжних країнах.....	46
2.1. Досвід іноземних держав щодо порядку проходження строкової військової служби.....	46
2.2. Досвід провідних країн світу щодо порядку проходження контрактної військової служби.....	54
2.3. Сучасний стан упровадження стандартів НАТО в українській армії	70
РОЗДІЛ 3. Основні напрями вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні.....	82
Висновки.....	96
Перелік інформаційних джерел.....	104
Додатки.....	108

ВСТУП

Актуальність теми. Збройні сили України (далі — ЗС України, ЗСУ) є найважливішим, життєво необхідним, конституційно визначеним військовим формуванням для оборони держави та інструментом збереження її суверенітету й територіальної цілісності.

Від якості правового регулювання проходження військової служби у ЗС України значною мірою залежить мотивація, професійно-кваліфікована, правосвідома та самосвідома готовність громадян захистити Вітчизну від зовнішніх загроз.

У даний час ця проблема залишається актуальною й нагальною. Наразі її вирішення обмежується внесенням окремих положень до інструкцій, наказів і директив ЗСУ, які, на нашу думку, не повною мірою враховують історичний досвід становлення та розвитку військових формувань у цілому, а також сучасні соціально-економічні й суспільно-політичні умови життя нашої держави.

Крім того, не були предметом наукового дослідження особливості правового регулювання проходження військової служби у ЗС України в умовах їх реформування за стандартами держав — членів НАТО.

Виважений підхід до наукового осмислення правових засад проходження військової служби у ЗСУ, правового розуміння сутності механізму управління у військовій сфері як комплексу процедур (процесів, стандартів) позитивного правового впливу на проходження військової служби у ЗС України дасть змогу уникнути застарілих проблем у практичній реалізації військово-адміністративних приписів і військово-службових правових відносин під час проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців.

Плюралізм і неузгодженість теоретико-методологічного та науково-практичного наукових підходів у дослідженні правової природи механізму регулювання проходження військової служби у ЗС України зумовлює

актуальну необхідність у виробленні його сучасного, наукового, теоретико-правового та прикладного осмислення та праворозуміння.

Визначена тема є всебічним дослідженням, а здійснений у рамках виконання магістерської роботи аналіз пов'язаних із нею матеріалів покликаний сприяти зміцненню теоретико-методологічних засад у контексті обґрунтування національної безпеки України, її найважливішої складової — воєнної безпеки, вдосконаленню перспективних пропозицій будівництва та бойового вишколу вітчизняних Збройних сил, а також практичного застосування ефективних заходів щодо створення правового поля переходу армії на професійну основу.

Огляд наукових джерел. Окремі аспекти розвитку Збройних Сил України, їх реформування та реорганізації у професійну армію висвітили в своїх роботах такі відомі військові діячі, як Б. Андресюк, М. Матюх, В. Радецький, В. Шкідченко, В. Лішавський, О. Затинайко, О. Кузьмук, А. Гриценко, С. Полторак, І. Руснак, Ю. Шемшученко та інші.

Проблемою Міністерства оборони України та ЗСУ також займалися такі науковці: В. Ваганов, О. Гончаренко, В. Горбулін, В. Богданович, В. Костицький, В. Лішавський, Т. Стукалін, О. Покотило, В. Бойко, О. Устименко, О. Кривенко тощо.

Зокрема, поглибленню концептуальних державно-правових засад функціонування військової служби в Україні, розгляду теоретичних і прикладних проблем військово-службових правовідносин (вступ, просування, припинення) присвятив своє комплексне адміністративно-правове дослідження І. Корж [22]. Публічне адміністрування сфери оборони України комплексно дослідив В. Сокурєнко [35]. Окремі різногалузеві правові аспекти проходження військової служби у ЗС України досліджували П. Богуцький [12] (загальнотеоретичні військово-правові), В. Шамрай [38] (удосконалення державного управління військовими формуваннями), В. Макухіна [29] (контракт про проходження військової служби), В. Паламарчук [31] (організаційно-правові засади проходження військової

служби за контрактом у ЗС України), В. Александров [8] (особливості управління військовою службою), Є. Григоренко [16] (конституційні засади проходження військової служби), О. Солдатенко (аналіз окремих законодавчих і нормативно-правових актів, якими врегульовано організацію та діяльність ЗС України) [36].

Проблемні питання нормативно-правового забезпечення формування інституту комплектування Збройних Сил України на професійній основі розглянуто в дисертаційному дослідженні В. Парламарчука «Організаційно-правові засади проходження військової служби за контрактом у Збройних Силах України». Автор здійснив комплексний аналіз законодавства, матеріалів практики і наукової літератури з питань комплектування військових формувань України військовослужбовцями за контрактом; вивчив досвід провідних країн світу; розкрив ряд особливостей та механізм комплектування військових формувань; виробив науково обґрунтовані рекомендації, спрямовані на вдосконалення діючого законодавства.

Вважаємо за доцільне окремо виділити військово-історичні дисертаційні дослідження О. Лойка «Історична необхідність формування сучасної професійної армії України» [28] та О. Пулима «Збройні Сили України як фактор створення та забезпечення існування системи колективної безпеки у Європі» [33], в яких дано характеристику становленню і розвитку миротворчої діяльності Збройних Сил України, застосуванню українських військових підрозділів у миротворчих контингентах Організації Об'єднаних Націй та у складі багатонаціональних сил під проводом НАТО, а також визначено основні шляхи подальшого розвитку української армії.

Проте, основна увага вказаних науковців загалом була зосереджена на узагальненні досвіду трансформації збройних сил провідних країн світу та їх переходу на добровільну систему комплектування.

Також слід зазначити, що незважаючи на значний інтерес з боку вітчизняних фахівців до вказаної проблеми, дотепер в Україні практично відсутні спеціальні цілісні наукові праці стосовно правового регулювання

проходження військової служби.

Представники російської військово-історичної науки А. Биков, П. Владимиров, А. Гарбуз, В. Д'яконов, М. Закарлюк, М. Зеленков, В. Золотарьов, П. Корулін, В. Корякін, В. Кулаков, В. Овсяник, В. Малишев, Ю. Мгимов, В. Ремарчук, А. Шишканов, А. Холманських та інші, досліджуючи процес будівництва української армії в сучасних умовах, розглядають визначені нами аспекти, здебільшого, суто з практичної точки зору повсякденної діяльності збройних сил. У той же час, вивчаючи та узагальнюючи досвід реформування Збройних Сил України, їх комплектування та підготовки, російські науковці зробили спробу порівняти його з іноземними арміями.

Представники західної наукової думки - Р. Арон, Дж. Партос, Р. Поммерін, У. Хартман, І.Федів, В. Джеймс, А. Маслоу, С. Лоу та інші, розкриваючи особливості процесу будівництва Збройних Сил України, вважають, що він дещо відрізняється від країн НАТО, та, у свою чергу, потребує певних змін, враховуючи прагнення нашої країни щодо вступу в Євроатлантичний альянс.

У ході роботи над магістерським дослідженням ми також використовували окремі публікації засобів масової інформації, що значно збагатило матеріал теми.

Особливий інтерес викликають також матеріали виступів керівництва Міністерства оборони України та інших посадових осіб нашої країни. Їх аналіз дозволив зробити певний спектральний аналіз полярності позицій і думок стосовно тенденцій та перспектив розвитку Збройних Сил України.

В цілому ж, аналіз зарубіжної та вітчизняної історіографії дає підстави стверджувати, що проблема становлення Збройних Сил України, їх розвитку та реорганізації на контрактній основі не набула всебічного висвітлення в наукових дослідженнях. Крім того, не здійснено всебічного комплексного аналізу нормативно-правової бази військового будівництва сучасної української армії.

Викладене вище підтверджує необхідність подальшого проведення дослідження цих важливих аспектів для вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні в процесі вдосконалення системи будівництва Збройних Сил України.

Мета і завдання дослідження. На основі аналізу вітчизняних та закордонних наукових джерел, вивчення діючих нормативно-правових документів і статистичних даних визначити основні напрями вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні на сучасному етапі.

Для реалізації визначеної мети поставлено такі завдання:

- здійснити огляд літератури та джерельної бази за темою дослідження;
- дослідити теоретико-правові засади проходження військової служби в Україні, визначивши правовий статус військовослужбовців строкової служби та військовослужбовців-контрактників;
- дослідити особливості проходження військової служби в зарубіжних країнах;
- визначити основні напрями вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні та її реорганізацію на контрактній основі;
- розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження. Сукупність суспільних відносин, що складаються у процесі реалізації заходів із правового регулювання проходження військової служби на сучасному етапі становлення Збройних Сил України та у напрямку їх поступового переходу на контрактну основу, з урахуванням зарубіжної практики проходження строкової військової служби й служби за контрактом.

Предмет дослідження. Система нормативно-правових актів, які визначають порядок правового регулювання проходження військової служби в Україні.

Методи й інформаційна основа дослідження. Для досягнення поставленої мети магістерське дослідження здійснювалося на основі принципів науковості, об'єктивності та історизму з опорою на філософські категорії загального і одиничного, причини і наслідки, форми і змісту, системи, структури та елементу, цілого і частини тощо.

Для розгляду питань правового регулювання проходження військової служби в Україні застосовувались конкретно-історичний, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи дослідження. Це дало змогу об'єктивно дослідити теоретико-правові засади проходження військової служби в Україні, узагальнити досвід реформування Збройних Сил України, їх комплектування та підготовку, у порівнянні з іноземними арміями.

Застосування наукових методів моделювання і аналогії також дало змогу зіставити різні варіанти будівництва української армії в сучасних умовах, здійснити аналіз переваг і недоліків правового статусу військовослужбовців строкової служби та правового статусу військовослужбовців, що проходять службу на контрактній основі.

Водночас, у ході магістерського дослідження широко використовувались методи класифікації, систематизації та узагальнення.

Загалом, використання зазначених методів дослідження допомогло шляхом аналізу значної кількості джерел дійти до цілого ряду висновків стосовно характерних особливостей теоретико-правових засад проходження військової служби в Україні, визначити причини, від яких залежить її ефективність. У той же час, це дало змогу запропонувати можливі напрями майбутнього розвитку української армії в контексті побудови професійного війська.

Практичне значення дослідження. Результати магістерського дослідження розширюють простір для подальшого теоретичного вивчення проблеми правового регулювання проходження військової служби в Україні в умовах реформування Збройних Сил України.

Висновки із дослідження дозволяють сформулювати певні практичні рекомендації командирам, штабам, виховним структурам ЗСУ при організації роботи із комплектування частин і підрозділів військовослужбовцями, які проходять строкову військову службу та військову службу за контрактом.

Результати, фактичний матеріал, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані при подальшому удосконаленні нормативно-правової бази будівництва Збройних Сил України, у процесі виконання заходів щодо розвитку соціальної сфери української армії, у вищих військових навчальних закладах при вивченні дисциплін військового права та військової історії тощо.

Відповідні положення магістерського дослідження дозволять врахувати недоліки і прорахунки в процесі становлення і розвитку Збройних Сил України та вдосконалити систему їх життєдіяльності в сучасних умовах.

Водночас, результати дослідження можуть використовуватися для науково-дослідної роботи відповідними установами, закладами, військовими формуваннями Міністерства оборони України, підготовки різноманітних видань, розробки навчальних і методичних матеріалів для курсантів і слухачів вищих військових навчальних закладів, гуманітарної підготовки військовослужбовців тощо.

Крім того, основні положення і висновки магістерського дослідження викладено у статті «Правове регулювання проходження військової служби в Україні», опублікованій в щомісячній юридично-просвітницькій газеті «Правовий вісник» (№ 12 від 25 грудня 2019 року), засновником і видавцем якої є Полтавський обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держаної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій.

Обсяг і структура магістерської роботи відповідає меті і завданням дослідження.

Вона складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків (всього 103 стор.), списку літератури (4 стор.) та додатків (7 стор.). Повний обсяг магістерської роботи – 114 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

1.1. Наукові підходи щодо порядку проходження військової служби

Засадниче історико-правове та теоретико-методологічне значення для дослідження військово-службових правовідносин має праця Лоренца фон Штейна «Вчення про військовий побут як частина науки про державу» 1872 року [39]. Військове керівництво визначається ним як «мистецтво застосовувати постанови військового права до конкретних випадків, сприяти його вдосконаленню, вказуючи на недоліки та неповноту закону, які обумовлюють незастосування його на практиці» [41].

Іноземне військово-службове законодавство, але з ідеологічної позиції, в радянський період досліджував В. Серьогін [34] («антинародний характер» законодавства США про військову службу), О. Кудашкін [24] (конституційно-правове регулювання військової служби в РФ).

Розкриваючи сутність поняття «військова служба», звернемо увагу на підхід вітчизняного законодавця до його розуміння.

Так, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року визначено, що військова служба є — «державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [2].

Подібним, але, водночас, дещо відмінним є визначення поняття «військова служба», сформульоване в Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року де зазначено, що «військова служба у Збройних Силах України та інших

військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб (за винятком випадків, визначених законом), пов'язаній із захистом України» [4].

Слід погодитися з І. Корж, що військова служба через своє специфічне призначення, принципи функціонування, характер вимог до кандидатів для вступу на військову службу, правове регулювання військово-службових відносин, встановлені для військовослужбовців повноваження й обов'язки, відповідальність, визначення обмежень і заборон має певні відмінності порівняно з іншими видами державної служби. Її відмінність полягає також в об'єкті управлінських відносин. Ним є соціальні відносини, що складаються, змінюються та припиняються в період проходження військової служби і спрямовані на забезпечення національної безпеки [23].

На думку М. Кушніра, військова служба є публічною діяльністю, яка супроводжується виданням актів військово-адміністративного застосування і є результатом складної взаємодії в системі механізму державного адміністрування. Науковець наголошує на тому, що військова служба включає певний алгоритм функціональної системи матеріальних процедур і юридичних механізмів під цілеспрямованим керівним впливом військово-службового адміністрування, починаючи зі вступу на військову службу, прийняття військової присяги та завершуючи звільненням, припиненням військової служби [27].

Натомість, на думку Ю. Шемшученко, «військова служба — особливий вид державної служби, почесний обов'язок кожного громадянина України, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку і служби на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, утворених відповідно до чинного законодавства. Регулюється Конституцією України (ст. 65) та Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»» [40].

Дані поняття містять різні за значенням загальні ознаки: в одному випадку це «почесний обов'язок кожного громадянина», у другому — «професійна діяльність». Таким чином, різні сторони цього виду діяльності громадян змішуються.

Т. Кузьо зазначає, що військова служба є складним соціальним явищем, розкриття змісту якого потребує комплексного підходу. Вона прямо пов'язана з національною безпекою та її складовою частиною — обороною, а опосередковано — з політикою, економікою, міжнародними відносинами та іншими сферами діяльності держави [25].

У відповідності до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» є такі види військової служби, як: строкова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу [2].

Зазначений перелік окремі науковці, наприклад, О. Остапенко, доповнюють кадровою військовою службою офіцерського складу, зарахованого до ЗСУ та інших військових формувань, до введення військової служби за контрактом [30].

Слушною є позиція Ю. Калагіна, котрий вказує, що ЗСУ комплектуються за змішаним принципом: на підставі загального військового обов'язку шляхом призову громадян на строкову військову службу строком до 12 місяців або до 18 місяців і прийняттям громадян на військову службу в добровільному порядку шляхом укладення з ними контракту на строк від 3 до 5 років.

Така система дає змогу укомплектовувати війська рядовим, сержантським і старшинським складом у межах, які забезпечують підтримання їх бойової готовності та підготовку мобілізаційних ресурсів. Хоча у даний час існують і певні проблеми щодо якості як призовних ресурсів, так і контингентів, із яких можливо відбирати кандидатів для їх подальшого прийняття на військову службу за контрактом [20].

Виходячи зі змісту положень законодавчого акта — Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також підзаконного акта — Положення про проходження військової служби громадянами у ЗСУ, ми можемо зробити висновок, що до добровільної військової служби належать: 1) військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів; 2) військова служба за контрактом: а) осіб рядового складу; б) сержантського і старшинського складу; в) офіцерського складу.

У свою чергу, до військової служби за призовом можна віднести: а) строкову військову службу; б) військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період; в) військову службу за призовом осіб офіцерського складу [6].

Офіційні дані свідчать про те, що у 2017 році на військову службу за контрактом було прийнято понад 34 тис. сержантів і солдатів, понад 2,4 тис. офіцерів. Більше того, проведено призов на військову службу 1,5 тис. офіцерів запасу, на строкову службу — 17,5 тис. осіб. Для забезпечення можливості доукомплектування військ у найкоротший час в разі відкритої агресії противника, до оперативного резерву зараховано близько 140 тис. резервістів [45].

Серед наукових праць, у яких досліджуються проблеми реформування сержантського (старшинського) корпусу, слід відзначити праці Є. Ващенко [13], М. Гацка [15], Ю. Калагіна [20] та деяких інших науковців.

Необхідність перегляду функціональних обов'язків військовослужбовців за контрактом аргументується в монографії Ю. Калагіна. Результати його дослідження вказують на постійне зменшення

рівня задоволеності військовою службою військовослужбовцями за контрактом. У результаті проведених ним досліджень зв'язку між змістом обов'язків, що виконуються військовослужбовцями за контрактом, з одного боку, та рівнем задоволеності військовою справою — з іншого, визначено, що зміст обов'язків, які виконують військовослужбовці-контрактники, та розмір грошового забезпечення безпосередньо впливають на рівень задоволеності військовою справою.

Проте, при загальній незадоволеності військовою справою незадоволеність змістом виконуваних обов'язків має більше значення, ніж незадоволеність грошовим забезпеченням [20].

Є. Ващенко, досліджуючи якості військовослужбовців за контрактом сержантського та старшинського складу, зазначає, що система їх багаторівневої підготовки (навчання), яка запроваджується у ЗС України, відповідає загальноприйнятим тенденціям і вимогам до підготовки, навчання та виховання сержантів (старшин), а набуття ними певних знань і вмінь дозволить розвинути в них лідерські риси, які забезпечать якісне виконання покладених на них службових обов'язків, сформувані нові відносини між офіцерським складом і сержантами (старшинами), а також утворити принципово новий сержантський (старшинський) корпус у ЗС України [13].

Безсумнівно, військова служба за контрактом має ряд переваг, однак, як зазначає С. Чимишенко, актуальним для такого виду військової служби залишається існування кризових явищ у системі грошового забезпечення військовослужбовців, що стримує перехід до комплектування ЗСУ виключно військовослужбовцями за контрактом і знижує ефективність видатків на утримання особового складу [37].

На думку вчених Національної академії оборони України, за умови успішної реалізації запланованих заходів із реформування ЗСУ будуть забезпечуватися потреби військ у професійних військовослужбовцях та участь сержантського складу в управлінні підрозділами [7].

Проте, питання щодо обґрунтування економічної ефективності згаданих заходів у ЗС України, визначення принципів підвищення ефективності військової служби за контрактом сержантського та старшинського складу, а також аргументування таких реформ в інших військових формуваннях у науковій літературі не зустрічаються.

Водночас, слід зазначити, що незважаючи на значний інтерес з боку вітчизняних фахівців до вказаної проблеми, очевидно, що наразі залишається ще багато «білих плям» у цьому напрямі дослідження. Дотепер в Україні практично відсутні спеціальні цілісні наукові праці стосовно реформування та розвитку Збройних Сил України у сучасних умовах, правового регулювання проходження військової служби в нашій державі. Здебільшого автори, розглядаючи певні аспекти військового будівництва, питання становлення та розвитку сучасної української армії висвітлюють їх не комплексно, а фрагментарно, далеко не повно і тільки в контексті вирішення поставлених наукових завдань.

Особливий інтерес також викликають матеріали виступів керівництва Міністерства оборони України та інших посадових осіб нашої країни. Їх вивчення дозволило зробити певний спектральний аналіз полярності позицій і думок стосовно тенденцій та перспектив розвитку Збройних Сил України.

Представники російської військово-історичної науки А. Биков, П. Владимиров, А. Гарбуз, В. Д'яконов, М. Закарлюк, М. Зеленков, В. Золотарьов, П. Корулін, В. Корякін, В. Кулаков, В. Овсяник, В. Малишев, Ю. Мгимов, В. Ремарчук, А. Шишканов, А. Холманських, досліджуючи процес будівництва української армії в сучасних умовах, розглядають визначені нами аспекти, здебільшого, суто з практичної точки зору повсякденної діяльності збройних сил. Однак, вивчаючи та узагальнюючи досвід реформування Збройних Сил України, їх комплектування та підготовки, російські науковці зробили спробу порівняти його з іноземними арміями.

Так, наприклад, у працях А. Бикова «Виховна робота у Збройних Силах ФРН: реферативний огляд матеріалів зарубіжної преси» [11], В. Д'яконова «Про досвід морально-психологічного забезпечення контртерористичних операцій» [18] та М. Зеленкова «Морально-психологічна підготовка військ в арміях іноземних країн» [19] зазначено, що форми і способи бойової підготовки в українській армії відповідають сьогоденню та практично не відрізняються від іноземних. Зазначене дозволяє їй ефективно виконувати бойові та інші завдання в мирний і воєнний час.

Такої ж думки дотримуються представники Інституту воєнної історії ЗС РФ та Штабу по координації військового співробітництва країн СНД.

Західні ж науковці Р. Арон, Дж. Партос, Р. Поммерін, У. Хартман, І. Федів, В. Джеймс, А. Маслоу, С. Лоу, розкриваючи особливості процесу будівництва Збройних Сил України, вважають, що він дещо відрізняється від країн НАТО, й, у свою чергу, потребує певних змін, враховуючи прагнення нашої країни щодо вступу в Організації Північноатлантичного договору.

Вивчення та аналіз усіх вказаних наукових праць дає нам можливість зазначити, що питання переведення українських Збройних сил на професійну основу набуває з кожним роком все більш важливого значення.

Водночас, аналіз праць зарубіжних та вітчизняних науковців дає підстави стверджувати, що проблема становлення Збройних Сил України, їх розвитку та реорганізації на контрактній основі наразі не набула всебічного висвітлення в наукових дослідженнях.

Все це підтверджує необхідність вдосконалення військового законодавства та військового права для позбавлення формалізму під час реформування Збройних Сил України й підвищення рівня оборонного потенціалу нашої держави.

1.2. Правовий статус військовослужбовців строкової служби

Відповідно до частини другої статті 17 Конституції України оборона, захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України покладені виключно на Збройні Сили України [1].

Водночас, згідно з частиною 1 статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» захист та оборона своєї Вітчизни є конституційним обов'язком кожного громадянина України. До основної форми виконання цього обов'язку віднесено військову службу.

У відповідності до чинного законодавства громадяни України поділяються на такі категорії щодо військового обов'язку: допризовники — особи, які підлягають приписці до призовних дільниць; призовники — особи, приписані до призовних дільниць; військовослужбовці — особи, які проходять військову службу; військовозобов'язані — особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти — особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час [2].

Громадяни, які проходять військову службу, є військовослужбовцями. Статус військовослужбовця підтверджується документом, що посвідчує особу, форма та порядок видачі якого встановлюються Міністерством оборони України.

Кожен громадянин України, вперше вступаючи на військову службу особисто складає Військову присягу на вірність Українському народу і скріплює її власноручним підписом.

Військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський склад, а також офіцерський склад.

Початок і закінчення проходження військової служби, строки військової служби, а також граничний вік перебування на ній визначено Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [5].

Призов громадян України на строкову військову службу включає проходження ними призовної комісії та відправлення їх до військових частин.

Організація підготовки та проведення призову громадян України на строкову військову службу здійснюється міськими (районними) державними адміністраціями (виконавчими органами міських рад) у взаємодії з міськими (районними) військовими комісаріатами.

Порядок організації підготовки та проведення призову громадян України на строкову військову службу визначається Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу, та обсяги видатків для проведення чергового призову визначаються Кабінетом Міністрів України.

Строки проведення призову громадян України на строкову військову службу визначаються Указом Президента України. Такий указ публікується в засобах масової інформації не пізніше як за місяць до закінчення року, що передуює року призову громадян України на строкову військову службу, крім указу про призов громадян на строкову військову службу в особливий період, який публікується не пізніше як за місяць до початку проведення призову громадян України на строкову військову службу.

У 2020 році в Україні проведено дві хвилі призовів до ЗСУ — весняний та осінній. Указом Президента України було встановлено такі дати призову на строкову службу в армію:

- з 1 квітня по 30 червня — весняний призов 2020 року;
- з 1 жовтня по 31 грудня — осінній призов 2020 року [48].

Згідно з українським законодавством, призовники, які отримали повістку з військкомату зобов'язані прибути до призовної ділянки в термін, вказаний у повістці. При цьому, неотримання повістки з будь-яких причин не є підставою для ігнорування призову.

Отже, як тільки в країні оголошено про початок нового призову в армію, військовозобов'язаним громадянам дається 10 днів на явку у військовий комісаріат.

Поважними причинами неявки до військкомату можуть вважатися тільки надзвичайні ситуації: стихійне лихо, хвороба призовника, смерть близького родича (батьків, дружини, дитини, рідних брата, сестри, діда, баби) або близького родича дружини. Будь-які інші причини не вважаються достатньо вагомими і можуть бути прирівняні до ухилення від армії.

На строкову військову службу призиваються громадяни України чоловічої статі, придатні для цього за станом здоров'я, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу [2].

Таким чином, призовники вказаної вікової категорії, які визнані придатними до військової служби за результатами медкомісії і не мають підстав для відстрочки або звільнення від армії, зобов'язані пройти службу в лавах Збройних сил України.

Водночас, законодавством України передбачено досить значний перелік громадян, які можуть отримати відстрочку від армії або взагалі не підлягають військовому призову.

Так, відповідно до Закону «Про військовий обов'язок і військову службу», відстрочку можуть отримати: призовники, у яких є дитина віком до трьох років; чоловіки, які мають двох і більше дітей або вагітну дружину; громадяни, у яких є непрацездатні батьки (одинокі мати/батько); студенти денних відділень ПТУ, ВНЗ і духовних семінарій; призовники, які є єдиними

годувальниками в сім'ї (родині); священнослужителі, поліцейські, деякі педагоги та лікарі.

Згідно ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», повне звільнення від служби в армії можуть отримати громадяни України: визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби; досягли 27-річного віку (на день відправлення на строкову службу); які до набуття громадянства України пройшли службу в інших державах; виконали обов'язки служби у військовому резерві протягом строків 1 і 2 контрактів; яким після закінчення вищих навчальних закладів присвоєно військові (спеціальні) звання офіцерського (начальницького) складу; засуджені за вчинення злочину до позбавлення волі, обмеження волі, в тому числі із звільненням від відбування покарання; призовники, чиї близькі родичі загинули, померли або стали інвалідами під час проходження військової служби або зборів військовозобов'язаних [2].

Наразі є кілька способів отримати відстрочку або звільнення від армії. Однією з підстав є звільнення (постійне або тимчасове) від строкової військової служби за станом здоров'я. Відстрочка і звільнення від служби оформляються виключно за рішенням військового комісаріату, на підставі висновку медичної комісії.

Медогляд призовників проводиться для визначення стану їх здоров'я і ступеня придатності до військової служби. При цьому враховуються характер захворювання або фізичної вади, ступінь їх розвитку, функціональні порушення, а також фактична працездатність, спеціальність і освіта. Після закінчення медичного огляду виноситься Постанова військово-лікарської комісії (відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України).

Як правило, повне звільнення від загальної військової повинності мають молоді люди з явними важкими патологіями, наприклад, відсутність кінцівки, сліпоту, глухота, розумова відсталість, шизофренія тощо. У більшості інших випадків мова йде не про списання призовника через

непридатність до служби, а про необхідність у лікуванні, на підставі якого дається тимчасова відстрочка (на півроку або один рік), а потім проводиться повторна медкомісія.

Військовослужбовці строкової військової служби звільняються із служби за станом здоров'я на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби при наявності проблем зі здоров'ям (рис. 1.1.).

Діагноз (назва хвороби, ступінь порушення функції)	Ступінь придатності до військової служби www.lawportal.com.ua
Патологія очей	
відшарування і розриви сітківки, глаукома, виражена патологія повік, кон'юнктиви кришталика та інших елементів ока, виражене зниження зору, сильна далекозорість/короткозорість, сліпота, косоокість за відсутності бінокулярного зору	Непридатність до військової служби або обмежена придатність
Патології органів дихання	
виражене ускладнення носового дихання, озена, гнійні синусити з частими загостреннями, пошкодження гортані або трахеї, захворювання легень з вираженою або помірним порушенням дихальної функції	Непридатні до військової служби в мирний час, обмежено придатні у воєнний
важка персистуюча бронхіальна астма	Непридатні до військової служби з виключенням з військового обліку
Патології зубів, щелеп і системи травлення	
пародонтит, пародонтоз, стоматит, гінгівіт, хейліти і інші захворювання слизової оболонки порожнини рота, слинних залоз і язика, що піддаються лікуванню	Тимчасово непридатні. Потребують лікування
відсутність 10 і більше зубів на одній щелепі, важкий пародонтит і пародонтоз, патології щелеп з порушенням дихальної, нюхової, жувальної, ковтальної або мовної функцій; важкі форми колітів, ентеритів, свищі, патології стравоходу і кишечника, що супроводжуються порушенням їх функції	Непридатні до військової служби в мирний час, обмежено придатні у воєнний

Джерело: [42].

Рисунок 1.1. Перелік хвороб, наявність яких є підставою для звільнення (постійне або тимчасове) від строкової військової служби за станом здоров'я.

Відповідно до указів Президента України та розпоряджень Кабінету Міністрів України у квітні — травні та жовтні — грудні 2018 року на строкову військову службу було призвано 33 тис. 150 осіб, у тому числі:

- до Збройних Сил — 18 тис. осіб (54,3%);
- до Національної гвардії України — 10 тис. 500 осіб (31,7%);
- до Державної спеціальної служби транспорту — 1 тис. 900 осіб (5,7%);
- до Державної прикордонної служби України — 2 тис. 750 осіб (8,3%).

Загалом, після поновлення призову громадян України на строкову військову службу протягом 2015 - 2018 років було призвано понад 121,8 тис. осіб, у тому числі для Збройних Сил - 58%, або майже 70,5 тис. громадян України (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Показники призову на строкову військову службу в 2015 - 2018 роках

Найменування військових формувань	Призвано за роками (осіб):				Усього, осіб
	2015	2016	2017	2018	
Збройні Сили України	19 081	15 923	17 495	18 000	70 499
Національна гвардія України (МВС України)	9 851	8 912	8 700	10 500	37 963
Державна спеціальна служба транспорту	2 000	1 600	1 400	1 900	6 900
Державна прикордонна служба України	-	3 690	-	2 750	6 440
РАЗОМ	30932	30125	27595	33 150	121802

Джерело: [42].

Упродовж 2018 року військовослужбовцями строкової військової служби комплектувалися у першу чергу арсенали, бази, склади та посади для забезпечення життєдіяльності військових частин (установ) в пунктах постійної дислокації, за виключенням тих, які дислокуються у Донецькій та Луганській областях.

Відповідно до рішення Ради національної безпеки та оборони України, уведеного в дію Указом Президента України, військовослужбовці строкової військової служби до виконання бойових завдань в районі проведення ООС (АТО) не залучаються.

Громадянам, призваним на строкову військову службу, військове звання солдата присвоюється наказом обласного військового комісара після формування команд для відправлення до військових частин.

Військовослужбовцям строкової військової служби присвоюються такі військові звання:

- старший солдат (старший матрос) — солдатам (матросам), які призначені на посади, за якими штатами (штатними розписами) передбачено військове звання старшого солдата (старшого матроса), а також у порядку заохочення відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України;

- молодший сержант (старшина 2 статті) — військовослужбовцям рядового складу, які закінчили спеціальні курси в навчальних частинах за програмою підготовки сержантів (старшин) і призначені на посади сержантського і старшинського складу;

- сержант (старшина 1 статті) — молодшим сержантам (старшинам 2 статті), які призначені на посади, за якими штатами (штатними розписами) передбачено військове звання сержант (старшина 1 статті) і які вислужили строк вислуги у військовому званні [5].

Перелік посад, що підлягають заміщенню військовослужбовцями строкової військової служби, та відповідні їм військові звання і тарифні розряди визначаються Міністерством оборони України.

Просування по службі військовослужбовців строкової військової служби здійснюється залежно від їх професійних, ділових і моральних якостей, стану здоров'я та за наявності вакантних посад.

Переміщення по службі військовослужбовців строкової військової служби з однієї військової частини до іншої проводиться:

- за службовою необхідністю;

— за сімейними обставинами — внаслідок зміни сімейних обставин під час проходження військової служби, на підставі рапорту військовослужбовця або клопотання, порушеного військовим комісаріатом на прохання членів сім'ї військовослужбовця, та акта обстеження сімейного стану військовослужбовця, затвердженого обласним військовим комісаром;

— за станом здоров'я — на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії.

Встановлюються такі строки строкової військової служби в календарному обчисленні:

— для солдатів і матросів, сержантів і старшин, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, — до 18 місяців;

— для осіб, які на час призову на строкову військову службу мають ступінь вищої освіти магістра, — до 12 місяців [2].

Соціальний пакет військовослужбовця строкової служби передбачає повне державне утримання, безоплатний транспорт та матеріальну допомогу після звільнення в запас.

Зокрема, соцпакет, який наразі має військовослужбовець строкової служби, передбачає виплату грошової допомоги у розмірі двох мінімальних заробітних плат. Починаючи з 1 січня 2020 року вона становить 3 тис. 800 грн.

Крім того, стаж проходження військової строкової служби зараховується до загального стажу роботи і дає право на призначення пенсії на пільгових умовах за віком.

Строковики розміщуються в казармах, забезпечуються щоденним триразовим гарячим харчуванням та військовою формою у відповідності до сезону. Попри повне державне забезпечення, військовослужбовцям на особисті потреби виплачується щомісяця близько 350 грн. Строковики також мають право на безоплатний проїзд усіма видами транспорту загального

користування міського, приміського та міжміського сполучення, за винятком таксі.

Крім зазначених соціальних пільг, військовослужбовці строкової військової служби мають право на такі види відпусток: основна відпустка; обов'язкова щорічна відпустка — для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; відпустка за сімейними обставинами; додаткова відпустка як вид заохочення; відпустка для лікування у зв'язку з хворобою.

Відпустка військовослужбовцям, які проходять строкову військову службу, надається за весь період проходження військової служби тривалістю 10 календарних днів без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки і назад, але не раніше ніж через три місяці проходження ними строкової військової служби.

Додаткова відпустка як заохочення для військовослужбовців строкової військової служби надається один раз за весь період цієї служби тривалістю до 5 діб без урахування часу, необхідного для проїзду до місця проведення відпустки і назад. Така відпустка надається за високі показники в бойовій підготовці, зразкову військову дисципліну, пильність та відмінну службу, вмілу експлуатацію озброєння, бойової техніки і оголошується наказом командира військової частини по стройовій частині [5].

При звільненні в запас військовослужбовцям строкової військової служби виплачується вихідна грошова допомога у розмірі від восьми посадових окладів, залежно від військового звання і посади.

Після звільнення в запас і взяття на військовий облік за місцем проживання, за поданням військового комісаріату, громадянам також виплачується матеріальна допомога в розмірі середньої зарплати, встановленої на день призову для осіб, які працювали.

Наразі Україна поки що не готова відмовитися від призову на строкову службу, проте в країні щорічно зростає число призовників-ухилянтів.

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» призовник зобов'язаний з'явитися на призовний пункт у

призначений час, зазначений у повістці. Якщо призовник не отримав повістки, а указ про призов вже підписаний Президентом України, то він зобов'язаний з'явитися до відповідного призовного пункту в десятиденний термін. У разі неявки до військового комісаріату в зазначений термін призовник звільняється від відповідальності за наявності поважних причин: стихійне лихо, хвороба, смерть близького родича. В іншому випадку неявка розглядається як ухиляння від служби в армії і тягне за собою адміністративну або кримінальну відповідальність. При цьому, варто відзначити, що адміністративна відповідальність іноді носить досить формальний характер, а саме: неявка на виклик військового комісаріату за повісткою без поважних причин тягне за собою штраф у розмірі до 1 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Водночас, ухиляння від призову на строкову службу карається обмеженням волі на термін до 3 років (ст. 335 КК України). Кримінальна відповідальність настає в разі, якщо призовник вже пройшов медичну комісію, яка визнала його придатним до строкової служби.

Відсутність кримінальної відповідальності за неявку за повісткою і мізерні адміністративні штрафи призводять до частих випадків ухиляння військовозобов'язаних від призову. І це, звичайно, є значною прогалиною в українському законодавстві. Її усунення не знаходить підтримки серед парламентарів через політичний популізм та небажання втрачати рейтинги у зв'язку із очевидною непопулярністю такої зміни законодавства.

Наявність плану призову з одного боку і відсутність серйозних важелів впливу на тих, хто ухиляється, з іншого призводять до активного вживання військовими комісаріатами заходів щодо примусової доставки на призовні пункти осіб, які підлягають призову на строкову службу.

Важливість таких дій обумовлена необхідністю забезпечити проходження призовником медичної комісії, після якої подальше ухиляння від строкової військової служби потраплятиме вже не під адміністративну, а під кримінальну відповідальність.

Основними місцями «пошуку» ухилянтів в Україні є вищі навчальні заклади, студенти яких мають право на відстрочку (крім тих, хто: отримує другу вищу освіту; був хоча б один раз відрахований з денної форми навчання; є студентом заочної форми навчання). Саме ці категорії громадян привертають увагу військових комісаріатів [43].

Серед методів призову, що є певною мірою ефективними, однак викликають вкрай негативну реакцію суспільства, можна виділити пошук тих, хто ухиляється від призову, поблизу транспортних вокзалів, зупинок приміського та міського транспорту.

Отже, належне виконання планів призову потребує більш жорстких заходів держави, які мають бути відповідним чином підкріплені на законодавчому рівні за рахунок посилення відповідальності за неявку за повісткою і, тим більше, перешкоджання призову з боку відповідальних осіб (ректорів ВНЗ, директорів підприємств тощо).

Крім перерахованих вище чинників, що впливають на ефективність призову в Україні, важливу роль також відіграє корупційна складова в діяльності військових комісаріатів.

Відновлення призову і бойові дії на Донбасі стимулюють призовників ухилятися від призову шляхом дачі хабарів відповідальним співробітникам військкоматів. Причому регулярні арешти не викорінюють проблему, а лише збільшують розміри хабаря як додаткову плату за ризик.

Боротьба з цим негативним явищем має комплексний характер, починаючи від періодичної ротації офіцерів військкоматів між тилом і фронтом та різними військовими комісаріатами, формуванням штату військкоматів з офіцерів, що служили на фронті в бойових підрозділах, посиленням роз'яснювальної роботи серед офіцерів і призовників, а також притягненням до кримінальної відповідальності порушників закону.

Такий комплексний підхід не забезпечує повною мірою ліквідацію корупції у військкоматах, проте, певним чином мінімізує завдану нею шкоду.

Таким чином, система призову в Україні є спадкоємницею радянської системи з усіма її перевагами і недоліками, але з українською специфікою.

Серед національних особливостей варто відзначити такі:

— негативне ставлення значної частини суспільства до строкової служби, поглиблене побоюваннями призовників та їхніх родичів з приводу бойових дій на Донбасі, що сприяє зростанню числа тих, хто ухиляється від призову;

— неадекватне законодавче забезпечення призову, в першу чергу, досить м'яка відповідальність за ухилення від нього, особливо на етапі вручення повістки і неявки за нею, що змушує військові комісаріати діяти непопулярними методами для виконання плану;

— загальна деградація радянської системи обліку та призову в Україні в період до початку бойових дій в 2014 році, викликана масштабним скороченням – як числа військових комісаріатів, так і чисельності їх особового складу;

— корупція, характерна для більшості пострадянських держав, продовжує залишатися важливим негативним чинником, що впливає на ефективність призовних кампаній в Україні.

1.3. Правовий статусу військовослужбовців-контрактників

Відповідно до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» на контрактну військову службу в нашій державі приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають установленим вимогам проходження військової служби.

Зокрема, особи рядового складу, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань сержантського, старшинського і офіцерського складу, особи віком від 18

років, які мають вищу, професійно-технічну, повну або базову загальну середню освіту, та не досягли граничного віку перебування на військовій службі приймаються на військову службу за контрактом осіб рядового складу.

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, особи рядового складу, які проходять військову службу за контрактом, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань офіцерського складу, особи віком від 18 років, які мають вищу, професійно-технічну або повну загальну середню освіту, та не досягли граничного віку перебування на військовій службі приймаються на військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу [2].

Крім того, особи, які мають повну загальну середню, професійно-технічну або вищу освіту віком від 17 років до 30 років, у тому числі ті, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби, та не мають військових звань офіцерського складу, приймаються на військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів або військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, у тому числі тих, що здійснюють підготовку осіб на посади сержантського та старшинського складу.

Військовослужбовці, які закінчили вищі військові навчальні заклади або військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти та яким присвоєно військове звання офіцерського складу, приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу [22].

Водночас, військовослужбовці, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань офіцерського складу, громадяни призовного віку, особи, які здобули вищу освіту за ступенем не нижче бакалавра, віком від 20 до 30 років та які успішно завершили курс військової підготовки офіцерського складу у вищому військовому навчальному закладі або

військовому навчальному підрозділі закладу вищої освіти, приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу.

Особи сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом або військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, які здобули вищу освіту за ступенем не нижче бакалавра, пройшли (у разі потреби) курс військової підготовки за напрямом, що відповідає профілю службової діяльності, у тому числі ті, які проходять службу у військовому резерві, з одночасним присвоєнням первинного військового звання офіцерського складу приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу [23].

На військову службу за контрактом також приймаються офіцери запасу, які не досягли граничного віку перебування на військовій службі, — на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу, а також особи офіцерського складу, які перебувають на кадровій військовій службі, приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу.

Крім того, особи офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, службу у військовому резерві та військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу.

Порядок добору та прийняття громадян на військову службу за контрактом установлюється Міністерством оборони України.

З громадянами, які добровільно вступають на військову службу, укладаються такі види контрактів:

— контракт про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України — письмова угода, що укладається між громадянином і державою, від імені якої виступає Міністерство оборони України, для встановлення правових відносин між сторонами під час проходження військової служби;

— контракт про проходження військової служби (навчання) у Збройних Силах України курсантами вищого військового навчального

закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти — письмова угода, що укладається між громадянином і державою, від імені якої виступає Міністерство оборони України, для встановлення правових відносин між сторонами під час проходження військової служби (навчання) [5].

Після укладення контракту про проходження військової служби виникають військово-службові відносини, що є видом адміністративних, та характеризуються нерівністю сторін. Тобто подальше правове регулювання відносин сторін здійснюється на підставі методу влади і підпорядкування, оскільки сторонами контракту про проходження професійної військової служби у ЗСУ є громадянин України та Міністерство оборони України, яке виступає від імені держави [9].

Контракти про проходження військової служби укладаються на різні терміни.

Зокрема, перший контракт про проходження військової служби укладається:

- з військовослужбовцями, прийнятими на посади рядового складу, — строком на 3 роки;

- з військовослужбовцями, прийнятими на посади сержантського і старшинського складу, — строком від 3 до 5 років залежно від згоди сторін;

- з курсантами вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, підготовка яких здійснюється за державним замовленням, після закінчення цих навчальних закладів про проходження військової служби на посадах осіб сержантського і старшинського складу, осіб офіцерського складу — строком на 5 років;

- з громадянами, які за державним замовленням зараховані на курс військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу, після закінчення цієї підготовки про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу — строком від 2 до 5 років залежно від згоди сторін;

— з громадянами, яким первинне військове звання офіцерського складу присвоєно після проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу або в порядку атестування осіб до присвоєння первинних військових звань офіцерського складу запасу, та які приймаються на військову службу за контрактом, — строком від 2 до 5 років залежно від згоди сторін;

— з громадянами, які приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу, — строком від 1 до 5 років залежно від згоди сторін;

— з військовослужбовцями, які вислужили строк військової служби за призовом осіб офіцерського складу та які приймаються на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу, — строком від 1 до 5 років залежно від згоди сторін;

— з військовослужбовцями, які приймаються на військову службу за контрактом у разі введення воєнного стану, — до оголошення демобілізації;

— з військовослужбовцями строкової військової служби та військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, які під час дії особливого періоду вислужили не менше 11 місяців, з особами, звільненими з військової служби під час дії особливого періоду, які приймаються на військову службу за контрактом у період з моменту оголошення мобілізації до часу введення воєнного стану (настання воєнного часу) або оголошення рішення про демобілізацію, — строком на шість місяців [22].

Водночас, строк проходження військової служби може бути продовжено за новим контрактом до досягнення особою граничного віку перебування на військовій службі. Так, для військовослужбовців, які проходять військову службу на посадах рядового складу, — на 3 роки; для військовослужбовців, які проходять військову службу на посадах сержантського та старшинського складу, — на строк від 3 до 5 років; для осіб офіцерського складу — на строк від 5 до 10 років [5].

Граничний вік перебування на військовій службі встановлюється Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» і становить:

— для військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, а також для військовослужбовців молодшого офіцерського складу — до 45 років;

— для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) — до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) - до 55 років;

— для військовослужбовців вищого офіцерського складу — до 60 років. [2].

Слід зазначити, що законодавством встановлено також певні обмеження щодо укладення нового контракту, зокрема він має бути підписаний обома сторонами не пізніше ніж за два місяці до закінчення строку чинного контракту, але набирає чинності лише після закінчення дії попереднього.

Контракт про проходження військової служби укладається лише після проведення відповідних заходів із відбору громадян на військову службу за контрактом, а саме: попереднього вивчення особистих якостей громадян до прийняття на військову службу за контрактом; медичного обстеження та професійно-психологічного відбору осіб, які мають намір проходити військову службу за контрактом; спеціальної перевірки відомостей кандидатів у випадках, визначених законодавством, та оформлення їх особових справ і направлення кандидатів до військових частин для подальшого прийняття на військову службу за контрактом [32].

У даний час все більше військовослужбовців строкової військової служби виявляють бажання проходити військову службу за контрактом.

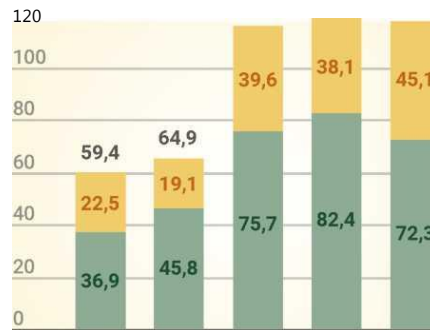
Так, протягом 2018 року на військову службу за контрактом в ЗСУ прийнято 32,2 тис. осіб рядового та сержантського складу, у тому числі:

— з військових комісаріатів — 28,7 тис. осіб;

— з числа військовослужбовців строкової служби — 3,5 тис. осіб [42].

Зазначені обсяги прийняття рядового та сержантського складу на військову службу за контрактом дали змогу забезпечити підтримання належного рівня укомплектованості Збройних Сил, насамперед військових частин бойового складу, які виконують завдання у складі ООС, з урахуванням законодавчо визначених показників чисельності Збройних Сил.

Загалом, облікова чисельність осіб рядового та сержантського (старшинського) складу військової служби за контрактом Збройних Сил з 2014 року збільшилась майже у 2 рази та наприкінці 2018 року становила 117,4 тис. військовослужбовців (рис. 1.2.).

Джерело: [42].

Рисунок 1.2. Динаміка зміни облікової чисельності осіб рядового та сержантського (старшинського) складу військової служби за контрактом у 2014 - 2018 рр., тис. осіб.

За офіційними даними Командування Сухопутних військ Збройних Сил України, згідно підсумків осіннього призову 2019 року, з 6,3 тис. громадян України, які проходять строкову військову службу у Сухопутних Військах Збройних Сил України близько 1,6 тис. підписали професійні контракти та стали контрактниками, що складає близько 25% від загального числа строковиків. Тобто, кожен 4-й військовослужбовець строкової служби вирішує пов'язати своє майбутнє із військовою службою [50].

Зміна способу комплектування військових формувань України з призовного на добровільний зумовила необхідність перегляду умов проходження служби сержантського та старшинського складу, що пов'язано зі збільшенням її терміну.

В Україні також існує потреба приведення у відповідність до міжнародних стандартів професійної підготовки зазначеної категорії військовослужбовців у зв'язку з бажанням нашої держави брати участь у міжнародній миротворчій діяльності. Звідси випливає необхідність перегляду функціональних обов'язків і системи кар'єрного зростання сержантського та старшинського складу військових формувань.

У зв'язку з цим, 17 жовтня 2019 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби» № 0906, яким вдосконалено законодавство України з питань виконання військового обов'язку та проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, зокрема щодо:

- запровадження нових військових звань сержантського і старшинського складу Збройних Сил України, що відповідають стандартам НАТО;

- підвищення ролі сержантського і старшинського складу в навчанні і вихованні підлеглого особового складу та виконанні ними завдань за призначенням;

- створення додаткових мотиваційних чинників щодо проходження громадянами України військової служби за контрактом, що сприятиме переходу Збройних Сил України на професійну основу [3].

По суті, цей закон є завершальною ланкою законодавчого врегулювання реформи сержантського корпусу, який має відповідати стандартам НАТО.

Закон також передбачає введення нової шкали армійських і корабельних військових звань. Зокрема, скасування військових звань:

прапорщик, старший прапорщик (мічман, старший мічман) і введення нових звань: рекрут, штаб-сержант (штаб-старшина), майстер-сержант і головний майстер-сержант (корабельні: старший майстер-старшина, головний майстер-старшина) (рис. 1.3.).

Армійські звання	Корабельні звання
Рядовий склад	
рекрут	рекрут
солдат	матрос
старший солдат	старший матрос
Сержантський і старшинський склад	
<i>Молодший сержантський і старшинський склад</i>	
молодший сержант	старшина 2-ї статті
сержант	старшина 1-ї статті
<i>Старший сержантський і старшинський склад</i>	
старший сержант	головний старшина
перший сержант	головний корабельний старшина
штаб-сержант	штаб-старшина
<i>Вищий сержантський і старшинський склад</i>	
майстер-сержант	майстер-старшина
старший майстер-сержант	старший майстер-старшина
головний майстер-сержант	головний майстер-старшина

Джерело: [52].

Рисунок 1.3. Шкали армійських і корабельних військових звань.

Крім того, у нових функціональних обов'язках сержантів враховано не лише практику виконання завдань у бойових умовах антитерористичної операції, а й досвід провідних країн світу. Адже основною передумовою побудови оновленого національного війська за євроатлантичним зразком є створення дієвого професійного сержантського корпусу та набуття Збройними силами України взаємо сумісності зі збройними силами країн-членів НАТО (рис. 1.4.).

ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ	ЗНАКИ РОЗРІЗНЕННЯ	ОСНОВНІ ПОСАДИ	ЕКВІВАЛЕНТИ НАТО	ТОТОЖНІ ВІЙСЬКОВІ ЗВАННЯ	
				США	КАНАДА
СТАРШИЙ СЕРЖАНТСЬКИЙ СКЛАД					
Головний майстер-сержант (Головний майстер-старшина)		Головний старшина Збройних Сил України	OR-9	Command sergeant major of the Army	Canadian Forces chief warrant officer
		Головний старшина виду, окремого роду військ (сил) Збройних Сил України			
Старший майстер-сержант (Старший майстер-старшина)		Головний старшина роду військ (сил), військ ОК, ПвК, органу військового управління, що має підпорядковані військові частини		Command sergeant major	Command chief warrant officer
Майстер-сержант (Майстер-старшина)		Головний старшина військової частини (окремого батальйону, полку, бригади), навчального закладу, військового коледжу сержантського складу, навчального центру, навчального центру підготовки сержантського складу		Sergeant major	Chief warrant officer
Штаб-сержант		Головний старшина батальйону (дивізіону та їм рівних)	OR-8	Master sergeant, First sergeant	Master warrant officer
МОЛОДШИЙ СЕРЖАНТСЬКИЙ СКЛАД					
Головний сержант (Головний корабельний старшина)		Головний сержант роти (батареї та їм рівних)	OR-7	Sergeant first class	Warrant officer
Старший сержант (Головний старшина)		Головний сержант взводу (та йому рівних)	OR-6	Staff sergeant	Sergeant
Сержант (Старшина)		Командир відділення (танка, бойової машини та їм рівних)	OR-5	Sergeant	Master corpora

Джерело: [52].

Рисунок 1.4. Градація сержантського складу в залежності від рівнів посад та їх еквіваленти зі збройними силами країн-членів НАТО.

Також передбачається, що посади сержантського (старшинського) складу комплектуються таким чином:

- перепідготовка (підготовка) осіб рядового, сержантського (старшинського) складу у навчальних центрах (школах підготовки);
- прийняття на військову службу за контрактом військовозобов'язаних з числа сержантського (старшинського) складу;
- випуск військових коледжів сержантського складу.

Результатом комплектування Збройних Сил України у 2018 році офіцерським складом став призов (прийняття на контракт) на військову службу 4,2 тис. осіб офіцерського складу, у тому числі на первинні посади призначено 3,4 тис. офіцерів.

Посади офіцерського складу комплектувалися таким чином:

- прийняття офіцерів запасу на військову службу за контрактом;
- призов громадян України на військову службу за призовом осіб

офіцерського складу;

— випуск офіцерів після завершення навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти;

— призначення на офіцерські посади сержантів з вищою освітою та практичним бойовим досвідом.

Таким чином, протягом 2014 — 2018 років облікова чисельність осіб офіцерського складу збільшилася на 4,5 тис. осіб (з 46,6 тис. до 51,1 тис. осіб) (рис. 1.5.).

Джерело: [42].

Рисунок 1.5. Динаміка змін списочної чисельності офіцерського складу у 2014 - 2018 рр., тис. осіб.

Важливими документами, що безпосередньо впливають на діяльність Збройних Сил України є Закони України «Про Державний бюджет України».

Так, у 2016 р. на потреби національної безпеки й оборони було виділено понад 110 млрд грн (5% ВВП), з яких на фінансування армії скеровано лише 2,4% ВВП (51,1 млрд. грн.) [36].

Водночас, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», обсяг видатків на безпеку і оборону становив 129,3 млрд. грн. При цьому Міністерство оборони України отримало лише 64,0 млрд. грн. (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2.

Обсяги фінансування Міністерства оборони України
у 2005, 2010, 2013–2018 роках

Роки	Обсяг фінансування, млрд. грн.	Зростання до попереднього року, р.	Курс дол. США, грн.	Обсяг фінанс. в дол. США, млрд. дол. США	Зростання до попереднього року, р.	Обсяг ВВП, млрд. дол. США	% до ВВП
2005	5,9	-	-	1,1	-	86,1	1,3
2010	10,5	1,8	7,97	1,3	1,2	136,4	0,9
2013	18,8	1,8	7,993	2,4	1,8	183,3	1,3
2014	26,9	1,4	7,993	3,4	1,4	131,8	2,6
2015	49,3	1,8	15,769	3,1	0,9	90,6	3,4
2016	51,1	1,1	23,488	2,2	0,7	93,3	2,4
2017	64,0	1,3	25,638	2,5	1,1	-	-
2018	81,7	1,3	31,0	2,6	1.1	-	-

Джерело: [36].

Дані, наведені у таблиці, свідчать про щорічне збільшення обсягів фінансування Міністерства оборони України в національній валюті, однак, у перерахунку в долари США, найбільше фінансування ЗС України здійснювалося у 2014 — 2015 роках. У той час як у 2017 — 2018 роках ця сума становила лише близько 2,5 млрд. дол. США, що є неприйнятним в умовах триваючого військового конфлікту.

Водночас, у 2016 році 75% оборонного бюджету України було спрямовано на утримання армії, і лише 25% — на модернізацію й закупівлю нових систем озброєння.

У 2017 році на розвиток озброєнь і військової техніки ЗСУ передбачалося витратити близько 6,5 млрд. грн., що становить лише 10% від обсягу оборонного бюджету. У той час коли міжнародної норми передбачають такий розподіл коштів: 40% бюджету — на утримання армії, 30% — на бойову підготовку і 30% — на закупівлю нового озброєння.

Отже, виділених із бюджету України коштів вистачає лише на ремонт і модернізацію старих зразків радянської військової техніки, а не на розроблення новітньої військової техніки та озброєння. Фактично оборонний бюджет нашої держави не можна визначити як бюджет, що спроможний забезпечити надійну обороноздатність держави.

Професіоналізація вітчизняних Збройних Сил тісно пов'язана із забезпеченням конкурентоспроможності військової служби на ринку праці.

Це потребує дотримання соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей — грошового та інших видів забезпечення в обсязі, який відповідає умовам військової служби і стимулює збереження кваліфікованих військових кадрів та залучення до армії освіченої і свідомої молоді. Держава може очікувати та вправі вимагати від військовослужбовця ефективного виконання ним своїх обов'язків лише за умов дотримання наданих йому соціальних гарантій.

Так, у 2018 році видатки за фондом грошового забезпечення становили 34,8 млрд грн. (на 14,8% більше, ніж у 2017 році), що в свою чергу дало змогу збільшити розміри грошового забезпечення військовослужбовців порівняно з 2017 роком у середньому на 10%.

Такі обсяги фінансування у 2018 році забезпечили можливість здійснити виплати:

- щомісячного грошового забезпечення;
- інших обов'язкових одноразових виплат;
- винагороди за безпосередню участь в антитерористичній операції, а з 01.05.2018 - у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;
- грошової допомоги для оздоровлення;
- матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань 10% особового складу (табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.

Середні розміри місячного грошового забезпечення
військовослужбовців за основними типовими посадами станом
на грудень 2018 року

Типова посада	Розмір місячного грошового забезпечення військовослужбовців (грн)		
	Сухопутних військ	Десантно-штурмових військ та морської	Сил спеціальних і операцій ЗС
Командир бригади (полковник)	17 900	19 000	-
Командир полку (полковник)	16 800	17 800	19 560
Командир батальйону	14 200	15 780	17 540
Командир роти (капітан)	12 100	13 750	15 730
Командир взводу (лейтенант)	10 000	11 900	13 830
Командир відділення (мол. сержант)	8 430	10 390	12 150
Стрілець (солдат)	7 630	9 480	11 240

Джерело: [42].

Водночас, розміри винагороди у 2018 році за безпосередню участь в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (операції Об'єднаних сил) чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду становили:

— на лінії бойового зіткнення на глибину ротних опорних пунктів першого ешелону — 10 тис. грн.;

— в інших місцях дислокації в межах визначеного району — 4,5 тис. грн.

Крім того, військовослужбовцям, які брали безпосередню участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, збільшено винагороди:

— за успішне виконання завдання — від 60,9 тис. до 365,4 тис. грн.;

— за знищену (захоплену) техніку — від 12,18 тис. до 243,6 тис. грн.
(розподіляється між військовослужбовцями, які беруть безпосередню участь

у знищенні (захопленні) техніки, в залежності від їх особистого внеску);

— за безпосередню участь в бойових діях — 1 тис. грн. за кожен добу такої участі.

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві.

Водночас, в Україні вживаються заходи щодо забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей.

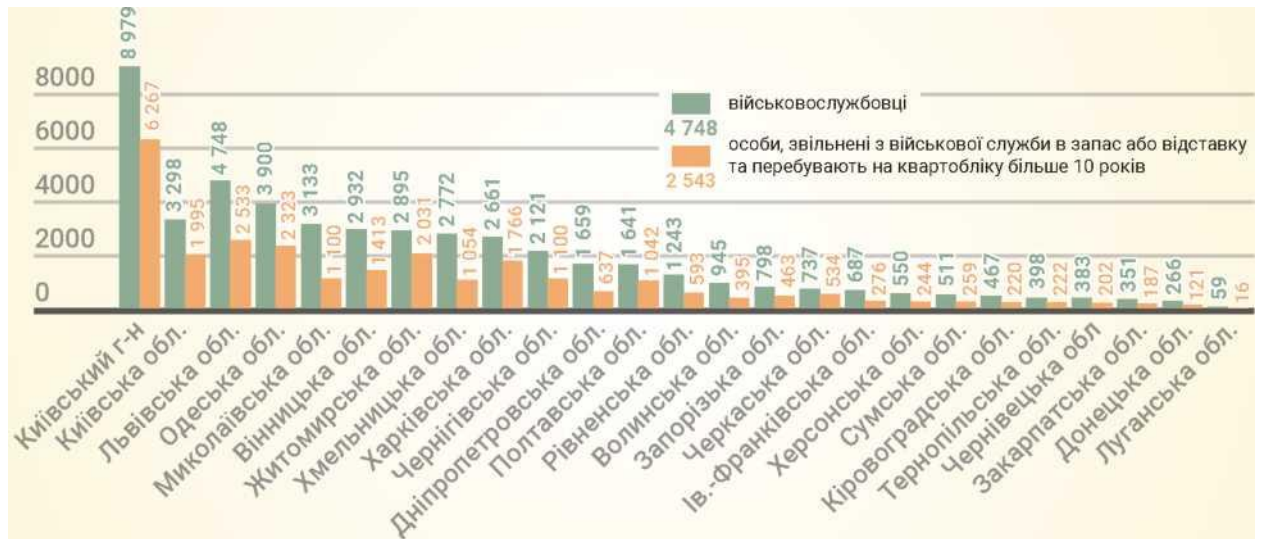
Так, у 2018 році забезпечено житлом 1509 сімей військовослужбовців, з них:

- 649 — службовим житлом;
- 429 — квартирами для постійного проживання;
- 431 — грошовою компенсацією за належне для отримання житлове приміщення.

Протягом останніх 5 років забезпечено житлом та грошовою компенсацією за належне для отримання житло 5709 сімей військовослужбовців Збройних Сил, у тому числі:

- 2478 сімей отримали службові квартири;
- 2103 сім'ї отримали житло для постійного проживання;
- 1128 сім'ям сплачено грошову компенсацію за належне для отримання житлове приміщення.

Разом з тим, станом на кінець 2018 року на квартирному обліку перебували 48134 сім'ї військовослужбовців, у тому числі ті, що перебували на квартирному обліку 10 та більше років — 26993 сім'ї (рис. 1.6.).

Джерело: [42].

Рисунок 1.6. Кількість військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби в запас або відставку, що перебувають на квартирному обліку в гарнізонах, на кінець 2018 року.

Протягом 2018 року Міністерством оборони України організовано та проведено заходи, спрямовані на забезпечення укомплектування Збройних Сил підготовленим персоналом, зокрема:

- прийнято на військову службу за контрактом понад 34,5 тис. осіб, з них офіцерів запасу 2,3 тис. осіб, з яких надійшло на первинні посади 1,4 тис. осіб;
- проведено призов 1 тис. осіб на військову службу за призовом осіб офіцерського складу;
- на посади офіцерського складу призначено 950 сержантів, які мають вищу освіту, практичний та бойовий досвід;
- протягом 2015 — 2018 років у Збройних Силах сформовано оперативний резерв загальною чисельністю близько 200 тис. резервістів, які набули практичного бойового досвіду під час військової служби;

- понад 6 тис. резервістів уклали контракти на подальше проходження служби в резерві з командирами військових частин, до яких вони зараховані;
- проведено призов громадян України на строкову військову службу, призвано понад 33 тис. осіб, у тому числі до Збройних Сил — 18 тис. осіб.

Таким чином, система проходження військової служби за контрактом в Україні має свою специфіку та недоліки, серед яких варто відзначити такі:

- неадекватне сучасним умовам законодавче забезпечення проходження військової служби за контрактом, з урахуванням набутого досвіду під час проведення антитерористичної операції;
- низький рівень довіри та поваги суспільства до діяльності органів військового управління.
- високий рівень корупції в органах військового управління;
- недостатній рівень впровадження сучасних процесів рекрутингу в систему комплектування Збройних Сил;
- недостатній рівень грошового забезпечення військовослужбовців військової служби за контрактом, що не сприяє зростанню популярності військової служби за контрактом.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

2.1. Досвід іноземних держав щодо порядку проходження строкової військової служби

Однією з важливих складових виконання громадянами встановленого законодавством військового обов'язку є призов на строкову військову службу. Щоб зрозуміти, в якому напрямку слід рухатися Україні, реформуючи свою армію, варто дослідити зарубіжну практику з даного питання.

Так, фахівці дослідницького центру П'ю в США з'ясували, що строковий військовий призов існує в тій чи іншій формі лише в 60 країнах із 191. У 108 державах відсутній закон про обов'язкову військову службу, а 23 держави взагалі не мають збройних сил.

У різних країнах військовий обов'язок має різноманітні форми, термін служби коливається від декількох місяців до декількох років. Водночас, у світі є й країни, в яких узагалі немає строкової служби, держави, в яких призов не проводиться в мирний час, а також країни, де періодично проходить призов до армії.

Зокрема, в Ісландії, Гаїті, Гренландії та Коста-Ріці взагалі немає власної армії. Ніколи не існувало призову в Саудівській Аравії, адже там діє контрактна армія. Немає призову в Індії, ПАР та Японії.

Відмовилися від призовної армії в мирний час Канада та Австралія. У Великій Британії призов запроваджувався під час світових війн, а останні призовники демобілізувалися з армії в 60-х роках минулого століття.

У той же час, у воюючому Ізраїлі повістки отримують усі громадяни країни, як юнаки, так і дівчата, придатні до військової служби за станом

здоров'я, які досягли 18-річного віку, а також особи відповідного віку, які володіють статусом «остійних жителів».

Термін строкової служби для чоловіків становить 36 місяців, для жінок — 24, що дає можливість призовникам досконало освоїти військову спеціальність. Студенти, які отримали відстрочку, зобов'язані відслужити після закінчення університету 3 роки строкової служби та ще чотири після отримання офіцерського звання. При цьому Міноборони повністю оплачує їм навчання, проживання та щорічну відпустку.

Таким чином, армія отримує в своє розпорядження інтелектуальну еліту молоді, адже відслуживши 7 років офіцерами, значна її кількість і подальше життя пов'язує з армією. У той же час, будь-який демобілізований отримує значні кошти на навчання у ВНЗ чи на відкриття власного бізнесу [44].

У Китаї до армії призивають молодь у віці від 18 до 22 років терміном на два роки. Ті, хто відслужив, залишаються в запасі до 45 років. Ухилянтам загрожує значний штраф або трудовий табір. Збройні сили Китаю є найчисельнішими у світі і складають 2,2 млн. чоловік. У воєнний час може бути мобілізовано до 10% від 1,3 млрд. населення країни. При такому людському ресурсі у Китаї немає необхідності в примусовому призові на військову службу. Навпаки, щоб надіти погони, потрібно здати іспити.

Військовий обов'язок у Південній Кореї виконують громадяни віком від 18 до 31 року протягом 24 місяців. Студентам дають відстрочки, а єдиною можливістю повністю уникнути призову є медичні протипоказання. До їх переліку включений і гомосексуалізм, який у країні вважається захворюванням. За ухилення від проходження військової служби можна потрапити до в'язниці на термін від 2 до 10 років, а у воєнний час — до 10 років.

Майже всі країни Латинської Америки мають строкову службу в армії. В Перу та Чилі солдатів набирають добровільно, а у Венесуелі, Болівії, Мексиці, Аргентині та Бразилії існує повномасштабний призов.

У Мексиці призов проходить за допомогою лотереї. Призовний вік становить від 18 до 40 років. Призовники служать лише в армії, а флот і ВПС комплектуються на добровільних засадах. Водночас, існують відстрочки для студентів, ув'язнених і для тих, хто має утримувати сім'ю.

У Бразилії всі чоловіки зобов'язані стати на військовий облік після досягнення 18 років і можуть бути призвані з 19 років. Без довідки про взяття на військовий облік тут неможливо отримати легальний дозвіл на роботу.

Служба у Збройних силах Турецької Республіки є святим обов'язком для турків. У консервативному турецькому суспільстві виключень не визнають. Виповнилось 20 років — вирушай на захист Вітчизни. Навіть доктор наук повинен відслужити, хай і недовго — всього 5 місяців, як втім, і будь-який інший призовник, який закінчив ВНЗ. За ухилення від призову можна потрапити до в'язниці на термін від місяця до 10 років.

Після війни у В'єтнамі в США в 1970 році було вирішено змінити систему комплектування армії. Але США не скасували призову, а придумали цікавий спосіб. Так, усі чоловіки з 18 до 26 років зобов'язані стати на облік у Системі військової повинності. Тим, хто ухиляється від реєстрації, загрожує п'ятирічне тюремне ув'язнення та штраф у розмірі 250 тис. доларів, хоча, як правило, все закінчується 5-місячним арештом. Нюанс у тому, що з початком кожного призову, наприклад, український міністр оборони вказує план призову, тобто скільки людей повинно бути мобілізовано. Його американський колега просто пише нуль, так званий «нульовий призов». Але якщо ситуація змусить уряд вдатися до мобілізації, «нуль» буде тут же виправлено на потрібне число, і не потрібно витратити час на розробку проекту, його читання і голосування в Конгресі [44].

У Німеччині призов призупинений із 2011 року, але Конституція ФРН передбачає, що всі чоловіки можуть бути призвані до армії з 18 років. У Франції з 2001 року щорічний призов замінили на День підготовки національної оборони, в якому обов'язково беруть участь усі чоловіки та

жінки від 16 до 18 років. У Нідерландах призов діє лише на папері, а в реальності він не проводився з 1996 року.

У країнах НАТО призов наразі зберігається в Данії (для чоловіків від 18 років на 4-місячну службу), Естонії (чоловіки від 18 до 28 років зобов'язані проходити 11-місячну службу), Греції (чоловіки від 19 до 45 років проходять 8-місячну службу в армії або 12-місячну службу на флоті або у ВПС), Норвегії (всі громадяни від 19 до 44 років мають пройти строкову військову службу) [10].

В Австрії та Швейцарії питання призову винесли на референдум 2013 року. Більшість австрійців та швейцарців висловилися за збереження строкової служби. Тож, у Швейцарії чоловіки служать із 20 років терміном від 18 до 21 тижнів. Після проходження обов'язкової служби громадяни до 34 років (офіцери до 50) залишаються в запасі й мають проходити регулярні військові збори тривалістю до 21 дня. Сумарно потрібно відслужити 300 днів (офіцерам 600).

Водночас, Македонія, Чорногорія, Румунія, Болгарія та Польща на початку 2000-х років скоротили чисельність армій і перевели їх на контрактну основу. Це було пов'язано з мінімізацією зовнішньополітичних ризиків.

Проте, після зміни геополітичної ситуації в 2014 році, що стало наслідком агресії Росії проти України та загроз державній безпеці, у ряді країн була переглянута військова доктрина оборони.

Так, у країнах Балтії для посилення та прискорення наповнення військових частин військовослужбовцями контрактної форми служби, формування достатнього військового резерву та забезпечення належної підготовки громадян для захисту своєї держави було вирішено повернути призов на строкову службу.

Зокрема, Сейм Литовської Республіки відновив призов на строкову службу терміном у дев'ять місяців у 2015 році. Тож, у січні 2018 року на строкову службу було призвано 3864 громадян віком від 19 до 38 років.

2018 року також відбувся перший призов на строкову службу в Швеції (після її відміни у 2010 році). Законодавством Швеції визначено, що на військову службу призиваються юнаки і дівчата, які досягли 18-річного віку. Термін служби складає один рік.

Передбачалося, що щороку до лав збройних сил Швеції набиратимуть 4 тис. осіб. У 2021 році кількість призовників збільшиться до 6 тис., а протягом 2022-2025 років – до 8 тис. осіб. У першу чергу призову підлягатимуть громадяни, які самі виявляють бажання пройти військовий вишкіл.

В Естонії перший призов відбувся в 2018 році. Загалом на строкову службу терміном 11 місяців було призвано 370 осіб. Більшість призовників проходили службу у підрозділах 1 та 2 піхотних бригад, а також Караульному батальйоні, Військово-морських силах та батальйоні штабу та зв'язку.

Вік призовників в Естонії складає від 17 до 27 років. Відповідно до Закону про військову службу всі чоловіки громадяни Естонії мають пройти цю службу.

В цілому, армії тих європейських країн, де існує призов, спираються на професійні кадри, а строковики, які становлять незначну частину особового складу, отримують доволі високу заробітну плату і мають можливість освоїти нову, актуальну спеціальність.

Після відмови від призову в розвинених європейських країнах виявилось не так багато бажаючих вступати на військову службу за контрактом, навіть за умови якщо держава обіцяє непогані гроші і всілякі пільги. Здебільшого, з готовністю йдуть служити в армію переважно вихідці з сімей мігрантів із низьким рівнем життя, які розуміють, що престижна офісна робота для них є практично недоступною.

Наразі також існують і держави, де обов'язковою є процедура проходження військової служби жінками й вони є такими ж призовниками, як і чоловіки.

Так, обов'язкова військова служба для осіб жіночої статі діє у Норвегії, Північній Кореї, на Тайвані й Кубі («де-юре»), у Лівії, Малайзії, Перу, Беніні, Еритреї та Ізраїлі. Також відносні зобов'язання перед державою є і у китаянок.

При цьому варто зауважити, що, навіть за призовом жінок допускають не до всіх військових професій. Часто вони не можуть брати участі у бойових діях і виконують переважно функції медицини та зв'язку.

Найбільш розвиненою країною у питанні гендерної рівності є Ізраїль. Через певні особливості Ізраїль має постійно утримувати велику, навчену та добре озброєну армію (ЦАГАЛ). Жінки та чоловіки в цій країні у питанні захисту держави мають повністю рівні права (крім деяких незначних нюансів) [44].

Представницям прекрасної статі дозволяється служити практично у всіх частинах ізраїльської армії, виняток становлять лише окремі види військ, куди допускаються тільки чоловіки. Кількість таких частин не перевищує однієї п'ятої від загальної чисельності з'єднань Армії оборони Ізраїлю.

Кожен третій солдат Ізраїлю — жінка (за статистикою 33% від загальної кількості, що становить 176,5 тис. осіб).

Жінки служать у сухопутних військах, у флоті та авіації. Термін служби за призовом для них становить 2 роки, чоловіки служать на рік більше. Водночас, жінки можуть отримати відстрочку або звільнення від служби в армії після одруження, вагітності або з релігійних міркувань.

Норвегія є теж однією з найбільш розвинених країн у питанні гендерної рівності. У Конституції країни зазначено, що кожен громадянин зобов'язаний захищати державу, але до недавнього часу це стосувалося лише чоловіків. У жовтні 2014 року в Норвегії ухвалили закон, згідно з яким жінки у віці від 19 до 44 років підлягають обов'язковому призову на військову службу на строк від семи до дев'ятнадцяти місяців. Командування війська передбачає, що до 2020 року жінки становитимуть 20% загальної кількості Збройних сил.

У Корейській Народно-Демократичній Республіці жінки також зобов'язані служити у Збройних силах, але такий приклад не є найкращим. Представниці прекрасної статі мають служити у Корейській народній армії сім років (чоловіки — десять). Чисельність Корейської народної армії (КНА) становить приблизно 1,2 млн. осіб, де 10% — це жінки. В армії КНДР вони почали служити у 1995 році. Не кожна корейська жінка призивається до лав Збройних сил. Туди потрапляють тільки ті дівчата, які довели свою вірність партії.

У Китаї також існує загальний призов, але він ніколи не проводиться. Жінок у Збройних силах відносно небагато. Величезне населення Китаю дозволяє комплектувати армію переважно з добровольців і їх кількість, зазвичай, задовольняє потреби збройних сил КНР.

Масово жінок братимуть у Народно-визвольну армію Китаю (НВАК) тільки у випадку війни та загальної мобілізації. Та беруть не усіх — потрібно пройти суворий відбір. Крім того, у керівництві НВАК офіційно заявляли, що військові, які страждають на ожиріння, автоматично позбавляються можливості кар'єрного росту в армії. Також новобранців не беруть до Збройних сил, якщо ті мають татуювання та страждають хропінням.

Цікавим наразі є й досвід зарубіжних країн щодо запобігання ухиленню громадян від військової служби.

Так, у 2015 році Сейм Литовської Республіки відновив загальнообов'язковий військовий призов, що було пов'язано з агресивними діями Росії проти України.

Списки осіб, які підлягають призову на службу публікують на сайті sauktiniai.karys.lt. Вони складаються у випадковому порядку за допомогою комп'ютерної програми. Поруч з кожним прізвищем вказано дату, коли призовнику необхідно прибути у визначений військкомат. Повістки цим призовникам не розсилаються. Щопонеділка списки оновлюються.

Станом на 2019 рік на обліку призовників в Литві знаходяться 31 тис. осіб у віці 19 — 26 років, з них на військову службу призвуть 3827 осіб.

За першу половину 2019 року уникнути призову в Литві спробували близько 7 тис. громадян. Понад 60% осіб, що нехтують виконанням військового обов'язку та ухиляються від армійської служби, проживають за кордоном країни.

За порушення вимог закону про військовий обов'язок литовцям загрожує штраф у розмірі 30 — 140 євро, за неявку призовника у військкомат штраф складає 300 євро. За ухилення від призову загрожує кримінальна відповідальність у вигляді штрафу, арешту або позбавлення волі строком до 3 років.

У квітні 2019 року в литовському суді розглянули першу кримінальну справу щодо ухилення громадянина від призову на строкову службу. Призовника 1992 року народження суд оштрафував на 1 тис. євро. Водночас, прикордонники зробили попередження 610 громадянам, які не з'явилися до військкоматів.

Литовське військове відомство повідомляє, що число призовників-ухилянтів у країні щорічно зростає. Так, у 2016 році в адміністративному порядку покарали 270 призовників, у 2017 році — 5,5 тис., у 2018 році — 7,4 тис., а в 2019 році — вже 6,8 тис. осіб. У розшук подано 3,6 тис. призовників. Щодо інших 3,9 тис. ухилянтів проводять адміністративні розслідування, ймовірно, їм загрожують штрафи [44].

Отже, наразі країни світу вживають заходи, спрямовані на вдосконалення військового законодавства з метою формування мотивації громадян до проходження строкової військової служби. Завдяки виваженій політиці у військовій сфері іноземним державам загалом вдалося сформувати та підтримувати на високому рівні патріотичні настрої громадян, внаслідок чого збільшується кількість бажаючих добровільно служити в армійських лавах. Крім того, завдяки вжиттю дієвих заходів організаційного і фінансового характеру зарубіжні країни мають змогу залучати значну кількість добровольців для проходження строкової військової служби.

2.2. Досвід провідних країн світу щодо порядку проходження контрактної військової служби

У сучасних військових формуваннях світу застосовуються три способи комплектування військовослужбовцями: добровільний (контрактний), за призовом (військова повинність) та змішаний (додаток А).

Повністю професійні армії нині мають понад п'ятдесят держав, включаючи такі досить великі країни як Японія, Індія, Пакистан, Канада, Австралія, Нігерія і Філіппіни. При цьому не всі вони захищені від потенційних супротивників океанами або територією союзників. Японію відділяє від Російської Федерації лише смужка води шириною в декілька десятків кілометрів. Індія і Пакистан, що стабільно ворогують між собою мають декілька тисяч кілометрів спільного сухопутного кордону.

Найбільш потужну і чисельну професійну армію мають Сполучені Штати Америки. Комплектування збройних сил здійснюється на добровільній основі. Усі кандидати підлягають тестуванню, з метою виявлення їх загальноосвітнього рівня, схильностей і здібностей, можливості й доцільності використання за обраними ними спеціальностями. За результатами тестування кандидати розподіляються щодо відповідних військовооблікових спеціальностей. Після прийняття присяги новобранці направляються в учбові центри видів збройних сил для проходження початкової підготовки і підготовки за фахом [17].

Національна гвардія займає особливе місце в системі збройних сил США. З одного боку, це війська штатів (формування створюються в усіх п'ятдесяти штатах), які підпорядковані губернаторам штатів і використовуються ними для підтримки громадського порядку, ліквідації наслідків стихійних лих та вирішення інших завдань. З іншого боку, національна гвардія — це бойовий резерв збройних сил США, що об'єднує у своєму складі значну частину військової потужності сухопутних військ і

ВПС США (військово-морських сил у складі національної гвардії немає). Відповідно до концепції «єдиних сил» вважається за доцільне доведення боєздатності національної гвардії до рівня регулярних військ відносно укомплектованості особовим складом, оснащення зброєю і технікою, якості занять з бойової підготовки.

Резерв американських збройних сил, як і регулярні війська, комплектується на добровільній основі. Усі резервісти знаходяться на грошовому утриманні. Підставою для виплати є контракт, що укладається резервістом з Міністерством оборони. Рядовий і сержантський склад резерву поповнюється за рахунок військовослужбовців регулярних військ, достроково звільнених з дійсної служби і зобов'язаних за умовами контракту дослужити термін служби в резерві, колишніх військовослужбовців, що виявили бажання служити в резерві, а також осіб, які раніше не проходили військову службу і завербувалися за контрактом. Офіцерський склад резерву комплектується з колишніх кадрових офіцерів, випускників курсів загальновійськової підготовки офіцерів резерву при цивільних ВНЗ, а також з випускників офіцерських шкіл, які набирають своїх слухачів з резервістів рядового і сержантського складу [17].

На службу в армію Японії приймаються особи чоловічої і жіночої статі у віці від 18 до 25 років. Термін служби за первинним контрактом в сухопутних військах складає два роки, у ВПС і ВМС, а також для технічних спеціальностей сухопутних військ — три роки. Після закінчення первинного контракту термін його дії може продовжуватися.

На відміну від США, що практикують заклик до резерву добровольців, що раніше не проходили військову службу. Японія комплектує резерв своєї армії тільки за рахунок осіб, що пройшли службу в регулярних військах. Служба в резерві оплачується у вигляді щомісячних грошових виплат резервістові. Із загального числа військовослужбовців, які щорічно звільняються, приблизно половина зараховуються в резерв, інші військову перепідготовку не проходять. Перепідготовка резервістів здійснюється в

період учбових зборів. Законом про «сили самооборони» передбачається можливість проведення одного-двох зборів на рік, при цьому загальна їх тривалість не перевищує 20 діб. На практиці збори обмежувалися п'ятьма днями на рік. Резервісти, що звільнилися зі збройних сил не більше року тому, впродовж першого року перебування в резерві проходять одноденні збори. Загальна чисельність резерву японських «сил самооборони» менше 50 тис. осіб, у тому числі в сухопутних військах — 46 тис. осіб, ВМС — 1,1 тис. осіб, ВПС — 0,8 тис. осіб. Таким чином, чисельність, невеликого і молодого за віковим цензом, резерву японської армії не перевищує 20% чисельності регулярних військ при населенні країни близько 130 млн. осіб.

Міліційні і кадрово-міліційні армії є прямою протилежністю чисто професійним арміям. Для міліційних армій характерна відсутність кадрових військових формувань і практично повне заміщення командних посад офіцерами, для яких військова служба не є основною професією.

У чистому вигляді міліційна армія існує тільки в Швейцарії, де військовозобов'язаним вважається усе чоловіче населення у віці від 20 до 50 років, придатне за станом здоров'я до несення військової служби. В армію призивається 91-92% чоловічого населення, що є більшим, ніж у будь-якій іншій країні світу (окрім Ізраїлю). Швейцарія, при населенні близько 7 млн. громадян здатна відмобілізувати і розмістити на оборонних рубежах впродовж 48 годин 650 тис. озброєних і навчених бійців. Стрілецьку зброю, боєприпаси і обмундирування резервісти зберігають удома.

Кадровий склад швейцарської армії налічує всього близько 3,5 тис. осіб. До нього відносяться тільки офіцери і унтер-офіцери інструкторського складу учбових центрів. Що стосується частин і з'єднань швейцарської армії, то кадровими військовослужбовцями є тільки командири дивізій і вище. Решту складають військовозобов'язані. Після проходження у віці 20 років рекрутської школи тривалістю 119 діб військовозобов'язані зараховуються в резерв першої черги. У його складі вони знаходяться до досягнення ними 32 років. За цей період вони проходять 8 зборів бойової підготовки у складі

частин і підрозділів, що розгортаються в учбових цілях за штатами військового часу. Тривалість кожного збору становить 20 діб (загалом 160 діб).

У віці 43 — 50 років військовозобов'язаний перебуває в резерві третьої черги. Впродовж цього періоду його бойова підготовка обмежується двома зборами (13 діб). Таким чином, рядовий склад призивається на військову службу загальною тривалістю 330 діб. Унтер-офіцери служать 511 доби, офіцери — 906 діб.

Головною особливістю кадрово-міліційних армій є утримання в мирний час невеликих кадрових збройних сил з нетривалими термінами обов'язкової військової служби, у поєднанні з підтримкою у високому ступені мобілізаційної готовності чисельних навчених резервів. Крім того, в країнах з кадрово-міліційними арміями, окрім регулярної армії і її резервів, зазвичай створюються в якості самостійного компонента збройних сил і чисто міліційні формування, що комплектуються, як правило, на добровільній основі.

Типовий приклад кадрово-міліційної армії дає Данія. Регулярні данські збройні сили складають близько 31 тис. чоловік, у тому числі 9,2 тис. призовників. Інший контингент складається з кадрових військовослужбовців, у тому числі з добровольців рядового і унтер-офіцерського складу, що набирають за контрактом [44].

Вирішальна роль у цій країні відводиться навченим резервам. У разі мобілізації чисельність данських збройних сил, в порівнянні з періодом мирного часу, зростає більш ніж учетверо. Основне призначення регулярних військ — це підготовка резервів і забезпечення мобілізаційного розгортання. В учово мобілізаційних полках проводиться навчання тільки рядового складу. Підготовка молодших командирів (унтер-офіцерів) здійснюється в школах і учбових центрах родів військ. Навчанням офіцерів займаються офіцерська школа в Копенгагені, школи офіцерів резерву і заочна офіцерська школа.

Чисто міліційним компонентом данських збройних сил є «хемверн» озброєна добровільна організація, побудована за територіальним принципом. До неї зараховуються добровольці віком від 16 до 50 років. Здебільшого, це колишні військовослужбовці, вибулі з резерву за віком або станом здоров'я, а також особи, звільнені з якоїсь причини від строкової військової служби. Командний склад «хемверна» комплектується за рахунок офіцерів-відставників данської армії, а також за рахунок випускників власної командної школи.

Особовий склад «хемверна» навчається, як правило, у вільний від роботи час. Таким чином, у разі мобілізації Данія (населення 5,1 млн. чол.) здатна в стислі терміни виставити, включаючи регулярні війська, резерви і «хемверн» в розмірі близько 200 тис. навчених і озброєних бійців.

Ще більшу кількість військ відносно власного населення можуть виставити інші країни, що дотримуються кадрово-міліційної системи комплектування збройних сил.

Так, Норвегія (населення 4,2 млн. громадян) при чисельності регулярної армії 34 тис. військовослужбовців здатна у разі потреби відмобілізувати впродовж 24 — 72 годин армію в 400 тис. осіб (у тому числі 285 тис. резервістів регулярної армії і 85 тис. бійців міліційної місцевої гвардії), не рахуючи 60 тис. резервістів другої черги.

Швеція (населення 6,4 млн. громадян, з регулярною армією в 64,5 тис. військовослужбовців) здатна впродовж 2 — 3 діб поставити під рушницю 850 тис. осіб, включаючи 125 тис. добровольців територіальної гвардії. Останні здатні зайняти відведені їм за мобілізаційним планом позиції впродовж однієї години.

Слід зазначити, що число країн з кадрово-міліційними арміями продовжує зростати. Зокрема, в середині 70-х років на кадрово-міліційну систему комплектування перейшла Австрія.

Не вважають територіально-міліційний принцип застарілим і країни з професійними арміями. Вони успішно використовують його для підготовки резервів (наприклад, національна гвардія збройних сил США).

Кадрово-призовні армії займають проміжне положення між професійними і кадрово-міліційними. Їх об'єднуючою ознакою є використання принципу військового обов'язку з порівняно тривалим (більше року) терміном служби призовників. На відміну від професійних, кадрово-призовні армії мають більше підготовлених резервів і велику загальну чисельність відносно числа жителів країни. В порівнянні з кадрово-міліційними арміями вони містять в мирний час чисельні регулярні війська, але мають менше резервів. Як правило, підготовка їх резервістів відрізняється від професійних і кадрово-міліційних армій меншою інтенсивністю і регулярністю.

Кадрово-призовні армії мають більше половини країн НАТО, у тому числі Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Туреччина, а також багато інших країн світу, наприклад, Російська Федерація, Бразилія, Аргентина, Індонезія, Південна Корея, Сирія. Терміни обов'язкової служби в таких арміях становить від 12 місяців (Італія, Іспанія) до 30 — 36 місяців (Єгипет, Південна Корея) і до трьох-чотирьох років (Китай).

Типовою кадрово-призовною армією є збройні сили Німеччини (бундесвер). Усі громадяни Німеччини чоловічої статі у віці від 18 до 28 років повинні проходити строкову військову службу. Її тривалість становить 15 місяців. Більше половини (55% загальної чисельності регулярної армії) комплектується на добровільній основі [44].

Усі добровольці діляться на дві категорії: військовослужбовці за контрактом (контракти полягають на термін від 2 до 15 років) і кадрові (службовці до встановленого законом граничного віку). Після закінчення терміну контракту військовослужбовці, що підписали його, отримують вихідну допомогу.

Кадрові військові після досягнення встановленого віку мають право на отримання пенсії. Військовозобов'язані, такі, що відслужили дійсну службу, зараховуються в резерв. Усі резервісти діляться на декілька категорій готовності, відповідно до яких вони можуть бути знову покликані у збройні сили. Військовослужбовці, що завершили термінову службу або службу за контрактом зараховуються до резерву постійної готовності, в якому вони залишаються приписаними до своїх частин впродовж 12 місяців після демобілізації. Впродовж цього часу вони можуть бути покликані на службу із запасу наказом міністра оборони, тобто без оголошення в країні мобілізації.

Після закінчення зазначеного терміну резервісти переводяться до складу резерву першої черги, призначеного для доукомплектування бундесверу до штатів військового часу. Інші резервісти зараховуються в резерв другої черги і, так званий, загальний резерв. Дві останні категорії резерву призначені для заповнення можливих втрат військ в ході бойових дій і для можливого формування додаткових частин і з'єднань. Навчання резервістів здійснюється шляхом проведення учбових зборів, в ході мобілізаційних навчань, а також під час мобілізаційних зборів за тривоною. Тривалість зборів складає 2 — 4 тижні, мобілізаційних навчань — до 12 діб, мобілізаційних зборів за тривоною — до 3 діб.

Російська Федерація. У 2013 році в засобах масової інформації, повідомлялося, що статус резервістів ВС Росії не прописаний, що унеможлиблює належне мобілізаційне планування. Одним з етапів реформи, що почалася після цього, стало створення в кожному окрузі органів військового управління, які відповідають за підготовку військового резерву. При цьому однією з найскладніших проблем Збройних Сил Росії, на думку аналітиків, є підтримання укомплектованості військ при веденні бойових дій.

У Збройних силах РФ існують такі поняття як поточний і тимчасовий некомплект. Поточний — це наявність посад, які не заповнені військовослужбовцями (вакантні), а тимчасовий - коли військовослужбовець, що стоїть на посаді, відбув у відрядження, відпустку, на лікування і не

виконує свої службові обов'язки тривалий час, але при цьому числиться на посаді і має повернутися до виконання своїх службових обов'язків [14].

У 2013 році було проведено декілька експериментальних навчань щодо розгортання баз зберігання і ремонту озброєння і військової техніки (БЗРОВТ), що залишилися, центральних баз резерву техніки (ЦБРТ) і навчань з доукомплектування особовим складом частин постійної бойової готовності в умовах як мирного часу, так і бойових дій, використовуючи різні принципи приписки особового складу і укомплектування технікою.

Результатом стало рішення створити командування резерву, що отримало під свій контроль не лише військові комісаріати, але і БЗРОВТ і ЦБРТ. В окружних учбових центрах почалися експерименти з підготовки, так званих, резервістів за контрактом. У їх складі з'явилися новостворені на основі Плану оборони РФ батальйони територіальної оборони, які виконували завдання з охорони і оборони важливих об'єктів інфраструктури ЗС, а також щодо надання допомоги у боротьбі з іррегулярними формуваннями.

На відміну від збройних сил США, в російській системі не планується розділення на резервістів і національних гвардійців. Командування резерву саме вирішуватиме, закріплюється резервіст за частиною постійної готовності або за однією з баз зберігання і ремонту, що розгортаються у військовий час у військовій частині. Формування цих органів військового управління вже завершене і якраз підсумковою перевіркою їх готовності стали навчання «Восток-2014».

Слід враховувати, що традиційно система мобілізаційного розгортання Збройних Сил Росії залишається під грифом «Цілком таємно» і про конкретні результати перевірки достеменно нічого невідомо. В Російській Федерації досі немає законодавчого рішення про статус резервістів за контрактом. При цьому системи резервних компонентів в іноземних арміях світу в основі мають чітко прописаний статус резервіста, його права і обов'язки перед державою, на основі яких вибудовуються інші компоненти системи.

Російські військові аналітики вважають, що результатом реформування системи мобілізаційного резерву стане отримання армією РФ надійної дворівневої системи резервних компонентів.

17 липня 2016 року президент Росії В. Путін підписав Указ № 370 «Про створення мобілізаційного людського резерву Збройних Сил Російської Федерації» [26]. Тим самим Росія зробила ще один крок до створення повністю професійної армії. Нині вже близько 50% її чисельності складають бійці, що проходять службу за контрактом - 300 тисяч рядових і сержантів і 200 тисяч офіцерів. Але це стосується «кадрової» армії, розгорнутої і готової приступити до бойових дій у будь-який момент.

Офіційна чисельність Російської армії на 2016 рік становить близько мільйона осіб [26]. До останнього часу у багатьох частинах спостерігався некомплект особового складу до 30%. На початку 2016 року було оголошено, що вперше число контрактників перевершила кількість військовослужбовців за призовом (служать 300 тис. контрактників і 276 тис. строковиків). Мобілізаційна система РФ у даний час розбалансована, проте активний резерв залишається досить значним і становить близько 2,5 млн. осіб.

Туреччина. Турецька армія є другою за чисельністю в НАТО (більшою володіють лише США). Бойовий склад армії Туреччини нараховує понад півмільйона військовослужбовців, ще 400 тис. перебувають в найближчому резерві. На військову службу в Туреччині призивають з 20 років, термін служби може тривати до 15 місяців (призовники з вищою освітою служать удвічі менше). Втім, як свідчать експерти, все-таки більшість рекрутів є вихідцями із сіл, які мають низький рівень освіти. В результаті, при зразковій дисципліні в частинах, турецькі солдати практично нездатні ефективно використовувати сучасну військову техніку через брак знань.

При цьому, ядро турецької армії становлять якісний офіцерський корпус і підготовлені контрактники. Більшість фахівців служать в авіації, частинах спеціального призначення, морській піхоті. Також для

відмобілізування у воєнний час може бути використаний навчений військовій справі резерв чисельністю до 900 тис. чоловік.

Зважаючи на те, що процес переходу на комплектування за контрактом військових формувань України ще триває, наперед неможливо оцінити, якою мірою військовослужбовці-контрактники сприятимуть виконанню службово-бойових завдань військової частини (підрозділу). Тому вважаємо за доцільне проаналізувати досвід іноземних держав щодо умов проходження служби сержантського та старшинського складу збройних сил.

Сполучені Штати Америки. Кадрова політика формування професійного сержантського корпусу є найважливішою частиною військової побудови ЗС США. Сержанти займаються інтенсивною індивідуальною підготовкою солдатів і підтриманням в їх середовищі військової дисципліни, а офіцери зосереджені на виконанні завдань ефективного бойового застосування підрозділів і частин, впровадженні та освоєнні сучасного озброєння, а також таких завдань, які потребують відповідної освіти і досвіду служби [50].

Головним у діяльності американських сержантів є виховання та професійна підготовка солдатів. Сержантська ієрархія американських ЗС простежується від взводу до комітету начальників штабів, де головні сержанти служать разом зі старшими офіцерами і генералами. Кожна військова частина має свого головного сержанта, який є прямим начальником усіх сержантів конкретної військової частини.

Грошове забезпечення сержанта в ЗС США залежить від займаної посади, вислуги років, а також від рівня підготовки військовослужбовця. Так, у майстер-сержанта воно вдвічі більше, ніж у простого сержанта, а в головного сержанта — у два рази більше порівняно зі штаб-сержантом. Грошове забезпечення сержанта, що прослужив п'ять років, таке, як у молодшого лейтенанта-випускника вищого військового навчального закладу, а сержанта, що прослужив 20 років, як у капітана.

Перед тим як стати сержантом, солдат повинен прослужити не менше ніж три роки, отримати певну кількість балів за бойову і фізичну підготовку. За поданням командування бажаючих направляють у сержантські школи. Термін навчання в них у середньому становить дев'ять тижнів. Після закінчення школи слухачам присвоюється перше сержантське звання. Подальшу освіту молодший командний склад здобуває в 16-ти сержантських академіях ЗС США, в яких навчання здійснюється на трьох рівнях.

У процесі підготовки на першому рівні основна увага приділяється розвитку в сержантів командирських навичок і лідерських якостей. На другому і третьому рівнях вони вдосконалюють свою підготовку за військовими спеціальностями.

Сержант у ЗС США зобов'язаний володіти всіма видами зброї, які є в його підрозділі. Він повинен уміти робити все, що виконує кожен з його підлеглих, щоб у разі потреби надати допомогу солдату. Ці навички також важливі в бойовій обстановці, коли необхідно замінити підлеглого. Після закінчення навчання на перших двох рівнях сержанти можуть командувати відділеннями, а завершивши навчання на третьому рівні - взводами. На вищому, четвертому рівні основна увага приділяється розвитку в сержантів методичних навичок.

Головною метою підготовки майстер-сержантів є навчити їх керувати людьми, а також навчати і виховувати особовий склад. Тільки 2 % осіб серед майстер-сержантів і сержантів 1-го класу мають право брати участь у конкурсі на вступ на четвертий рівень для підготовки сержантів вищої кваліфікації. Усі чотири рівні підготовки сержантів є обов'язковими для відповідного кар'єрного зростання, але той, кого навчають, проходить їх не відразу, а приблизно протягом 20 років військової служби.

Після закінчення відповідних курсів присвоюються чергові звання сержантів, штаб-сержантів, сержантів 1-го класу та майстер-сержантів. Так, сержант 1-го класу — це молодший командир, що прослужив тільки в сержантському званні не менше 15 років і пройшов у повному обсязі

спеціальну, зокрема, психологічну та педагогічну, підготовку в сержантській школі, на курсах та в академії.

Співпрацюючи із союзниками по НАТО і своїми партнерами, у тому числі державами СНД, американські фахівці збагачують свій досвід підготовки професійних сержантів. Американські інструктори виїжджають в інші держави і там надають допомогу в підготовці молодших командирів. Таким чином, американський досвід підготовки молодших командирів у цій країні дедалі більше поширюється за кордоном. Тому ієрархія та підготовка сержантів в європейських державах є подібною до американської [15].

Велика Британія. У ЗС Великої Британії підготовка молодших командирів здійснюється на спеціальних курсах. Для одержання військовослужбовцем звання сержанта потрібно скласти заліки з професійної підготовки на 2-й клас, а на штаб-сержанта — на 1-й клас.

Професійний сержантський склад комплектується здебільшого з числа осіб, які пройшли навчання у військових професійних коледжах, школах, спеціальних навчальних військових частинах і підрозділах, а також з рядових, що прослужили в ЗС не менше одного року.

Особливою категорією військовослужбовців у ЗС Великої Британії є ворент-офіцери, близько 85 % яких проходять службу в сухопутних військах. Основу цього контингенту становлять найбільш підготовлені сержанти або цивільні особи, які мають технічну освіту [13].

Німеччина. Початком служби для німецького молодшого командира є 12-місячна початкова підготовка і присвоєння унтер-офіцерського звання. Далі йде дворічна служба, після чого військовослужбовець отримує право підписати наступний контракт на чотири роки. Лише на четвертому році служби унтер-офіцер може вступати в училище для фельдфебелів, в якому перші півроку він відвідує заняття за фахом, а потім проходить підготовку як молодший командир [15].

У Франції та Іспанії підготовка молодшого командного складу спочатку здійснюється в загальновійськових навчальних закладах, де

курсанти вивчають загальні військові дисципліни. Потім вони продовжують навчання в школах родів військ згідно з обраною спеціальністю. Випускники-сержанти призначаються у війська для подальшого проходження військової служби [13].

Бельгія. Початковий відбір кандидатів на посади сержантів до ЗС Бельгії проходять безпосередньо в пунктах відбору, що знаходяться в провінціях. Процес остаточного відбору кандидатів на всі категорії військовослужбовців відбувається в єдиному в країні центрі комплектування особового складу і триває три доби.

У перший день відбору проводяться організаційні заходи: прийом всіх бажаючих кандидатів на всі категорії військовослужбовців і професійний відбір кандидатів на посади рядового та сержантського складу. На другий день проходить професійний відбір кандидатів на посади офіцерів та унтер-офіцерів. Третій день присвячений кандидатам, яких направляють у військові школи (коледжі) та інститути.

Загальна тривалість підготовки рядового та сержантського складу складає від 1 до 4 років. Рядовий склад засвоює предмети, які входять до початкової фази підготовки всіх військовослужбовців, а саме: статuti, озброєння та військова техніка, воєнні конфлікти та правознавство, поведінка у військовому колективі, моральні основи суспільства та відповідальність перед ним, техніка і правила стрільби зі зброї, зв'язок, основи надання першої медичної допомоги, фізична підготовка.

До підготовки сержантського складу, крім початкової (першої) фази, входять також друга фаза, яка передбачає засвоєння предметів, спрямованих на управління військовим підрозділом та вивчення військової спеціальності, і третя — засвоєння предметів суто за військовою спеціальністю в навчальних військових частинах.

Після закінчення сержантської підготовки військовослужбовця направляють у військовий підрозділ на стажування, після цього він призначається на заплановану сержантську посаду, приймає особовий склад і

військову техніку. Із цього моменту офіційно розпочинається військова служба сержантського складу.

Військове звання «молодший сержант» присвоюється солдату після двох років служби на сержантській посаді, звання «сержант вищого складу» - сержанту після проходження служби 10 років. У віці 40 років військовослужбовець рядового чи сержантського складу має право звільнитися з військової служби або продовжувати її далі до досягнення пенсійного віку, який становить 66 років. Крім того, після звільнення колишній військовослужбовець може працювати в Міністерстві оборони як цивільна особа.

Нідерланди. Для підготовки сержантів у сухопутних військах Нідерландів існують дві школи (термін підготовки у кожній складає 6 місяців). Перша — загальної (базової) підготовки, друга — спеціальної (підготовки за фахом). Після базової підготовки військовослужбовця направляють на навчання за спеціальністю (механік-водій, водій, навідник, технік тощо). У кожній школі курси підготовки сержантів поділено на два потоки: для новобранців та для військовослужбовців, які прослужили певний термін. Розмір грошового забезпечення не визначається престижністю посади. Військовослужбовці за контрактом за безперервну службу 1 раз на 3 роки отримують одноразову грошову винагороду в розмірі до 10 тис. євро. [21].

У Грузії особлива увага приділяється матеріальному стимулюванню військовослужбовців. Розмір грошового забезпечення військовослужбовців за контрактом у цій державі в 4 — 5 разів перевищує середні доходи тих, хто працює як у державному, так і в приватному секторі економіки. У 2004 році грошове забезпечення військовослужбовцям було збільшено у середньому на 300% [20].

Литва. Для проходження військової служби в литовській армії на посадах молодших командирів кандидатам потрібно закінчити шестимісячні курси в навчальному центрі. Перші три місяці майбутній сержант повинен

пройти службу в навчальному полку. Щоб продовжити тримісячну підготовку для отримання звання сержанта, йому необхідно мати відповідні рекомендації від військових начальників. Для кандидатів у сержанти обов'язковою є середня освіта. Вони також проходять психологічне тестування на логічне мислення та виявлення лідерських якостей [10].

У литовської армії відсутній інститут офіцерів-вихователів. Частково їх функції виконують військові капелани. Однак, найбільше із солдатами службовий час проводять молодші командири. Тому під час підготовки сержантів досить багато часу приділяється вивченню ними таких дисциплін, як військова педагогіка та психологія. Литовські сержанти продовжують навчатися протягом усієї служби.

У школі сержантів запроваджено чотири ступеня навчання. Для того щоб отримати наступне військове звання, необхідно закінчити відповідні курси (тривалістю від трьох місяців до двох років). Дослужитися до звання старшого унтер-офіцера можливо тільки через 13 — 14 років. При цьому його грошове забезпечення буде більшим, ніж у молодшого офіцера, але меншим, ніж у старшого офіцера. Литовські сержанти укладають перший контракт на п'ять років. Для вирішення житлових питань унтер-офіцерів державні банки надають пільгові кредити на придбання квартири або на будівництво власного будинку під гарантії Міністерства оборони. Тому вони й служать не один контрактний термін, а, як мінімум, три-чотири, до виходу на пенсію [15].

Республіка Казахстан. У ЗС Республіки Казахстан за основу підготовки сержантів і старшин узято американський досвід. Усі сержанти і старшини казахської армії проходять службу за контрактом. У Казахстані введено багаторівневу систему підготовки сержантів. Сержанти проходять навчання в кадетському корпусі, де термін навчання складає три роки (навчання сержантів здійснюється на базі дев'яти класів). Після двох років навчання слухачі (кадети) приймають військову присягу й укладають контракт на один рік навчання в кадетському корпусі та п'ятирічний термін проходження

військової служби у війську на сержантських посадах. Після закінчення другого і наступних рівнів підготовки сержанти можуть бути призначені вже на штабні посади відповідної ланки, а третього і наступних рівнів підготовки — на офіцерські посади, після чого їм може бути присвоєно офіцерське звання.

Сержантський корпус армії республіки постійно вдосконалюється. До раніше встановлених сержантських звань також додатково введено такі: сержанти 3, 2 і 1-го класу, штаб-сержант і майстер-сержант. З 2006 року в ЗС Казахстану з метою підвищення престижу військової служби введено посади головних сержантів ЗС, родів військ, бригад, полків, батальйонів та рот. З метою підвищення рівня підготовки молодших командирів організовуються інструкторсько-методичні збори в ланці «сержант бригади» і вище. Для підвищення професійного рівня перед висуненням на вищу посаду на базі військового інституту сухопутних військ проводяться щорічні курси підготовки сержантського складу [15].

З огляду на зазначене, можливо зробити висновок, що у даний час в світі застосовуються такі принципи комплектування збройних сил: принцип добровільності, загального військового обов'язку та змішаний.

Добровільне комплектування збройних сил нині здійснюється більш як в 50 країнах світу, у тому числі США, Великобританії, Канаді, Японії. В деяких західноєвропейських країнах (Німеччині, Франції), застосовується змішаний принцип комплектування. Тим самим забезпечується, з одного боку, високий професіоналізм військовослужбовців, а з іншого — масова підготовка громадян для резерву.

Водночас, значну користь для України, на нашу думку, може принести вивчення та використання досвіду проведення воєнних реформ у країнах Східної та Центральної Європи, які здійснюються за такими напрямками:

— перетворення армії в політично нейтральний інститут, який діє лише в рамках конституції;

- розробка національних воєнних доктрин як теоретичної основи для проведення воєнної реформи та забезпечення вирішення питань національної безпеки;

- демократизація збройних сил, що передбачає скорочення строку військової служби, введення інституту альтернативної служби та забезпечення реального соціального захисту військовослужбовців;

- теоретична дискусія, яка проводиться у суспільстві про можливості і шляхи зміни принципу комплектування, про форми та організацію збройних сил, розробки конкретних програм тощо.

Отже, саме комплексність підходу до правового регулювання проходження військової служби гарантує формування сучасної системи національної безпеки України.

2.3. Сучасний стан упровадження стандартів НАТО в українській армії

У відповідності до статутних документів Організації Північноатлантичного договору, головна роль НАТО полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів.

НАТО дотримується спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок, а також підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні.

Зasadничим принципом Альянсу є спільність поглядів між північноамериканськими та європейськими членами НАТО, які поділяють однакові цінності та інтереси і віддані справі збереження демократичних принципів, що робить нероздільною безпеку Європи і Північної Америки [46].

Альянс стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на напад ззовні (додаток Б).

Завдання щодо впровадження стандартів НАТО у діяльність Міністерства оборони та Збройних Сил України, інших складових сил оборони визначені законодавством та стратегічними оборонними документами нашої держави.

Впровадження стандарту НАТО передбачає проведення комплексу заходів, який включає прийняття рішення на застосування у Міністерстві оборони та Збройних Силах положень (норм, вимог) стандарту НАТО, розроблення на його підставі відповідного акту законодавства чи нормативного документа (внесення відповідних змін та/чи доповнень до чинного документа), надання йому чинності в установленому порядку і його застосування у повсякденній діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил.

Першочерговість опрацювання стандартів НАТО для прийняття рішення щодо доцільності застосування їх положень у діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил визначена пакетом Цілей партнерства Україна - НАТО, який схвалено на рівні глав постійних делегацій держав — членів Альянсу 23 травня 2018 року [53].

Відповідно до пакету Цілей партнерства Україна — НАТО опрацюванню підлягають 219 стандартів НАТО.

Станом на 01 січня 2019 року відповідно до Цілей партнерства впроваджено 59 стандартів НАТО (27% від тих, що підлягають опрацюванню), на підставі положень яких розроблено 61 національний та військовий нормативно-правовий акт і нормативний документ. З них, у 2018 році впроваджено 16 стандартів НАТО шляхом розроблення 19 національних військових нормативних документів.

Загалом, у межах досягнення Цілей партнерства та поза ними, в Україні, впроваджено 196 стандартів НАТО шляхом розроблення 197 національних та військових нормативно-правових актів і нормативних документів (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Розподіл за функціональними ознаками національних військових документів, розроблених з урахуванням положень стандартів НАТО

№ п/п	Сфера застосування	Кількість
<i>Оперативна сфера</i>		
1	Воєнна політика, безпека та стратегічне планування	5
2	Оперативна робота штабів	3
3	Застосування ВМС ЗС України	11
4	Застосування ПС ЗС України	16
5	Застосування Сил спеціальних операцій ЗС України	2
6	Інформаційні та психологічні операції	3
7	Логістика	2
8	Військовий зв'язок та інформаційні системи	10
9	Медичне забезпечення	11
10	РХБ захист	3
11	Топогеодезичне і навігаційне забезпечення	16
12	Гідрометеорологічне забезпечення	2
13	Інженерне забезпечення	1
14	Військова поліція	4
15	Цивільно-військове співробітництво	1
16	Екологічна безпека	3
17	Водолазна діяльність	5
<i>Матеріальна сфера</i>		
18	Розроблення, поставлення на виробництво та прийняття на озброєння зразків озброєння, військової і спеціальної техніки	10
19	Вимоги до обладнання, озброєння, військової і спеціальної техніки	10
20	Оцінювання та випробування озброєння, військової і спеціальної техніки	27
21	Ракети і боєприпаси	10
22	Ремонт озброєння та військової техніки	1
23	Метрологічне забезпечення	2
24	Речове забезпечення	16
25	Вимоги до ПММ	6
<i>Адміністративна сфера</i>		
26	Стратегічні комунікації	1
27	Військова освіта	3
28	Гендерні перспективи	2
29	Стандартизація	3
30	Кодифікація	7
31	Фінансове забезпечення	1

Джерело: [42].

Впровадження стандартів НАТО сприяє планомірному нарощуванню боєздатності ЗСУ та досягненню їх взаємосумісності з силами та засобами провідних країн світу, а також підвищує ефективність використання державних ресурсів у сфері оборони.

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерна рівність) займає центральне місце у системі прав людини та європейських цінностей.

Одним з фундаментальних принципів Статуту ООН, який було прийнято у 1945 році, є «рівні права чоловіків та жінок», а також захист та просування прав жінок.

Україна долучилась до виконання ключових міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності. Забезпечення рівних прав та можливостей, розвиток професійної кар'єри для військовослужбовців — жінок та військовослужбовців — чоловіків наразі є одним з пріоритетів військового керівництва нашої держави.

У даний час в ЗСУ проходять військову службу і працюють близько 56 тис. жінок, що складає близько 22% від загальної чисельності особового складу, в тому числі понад 26 тис. військовослужбовців — жінок, з яких 3,5 тис. — офіцери (4% старших офіцерів становлять жінки). Значна частина жінок добровільно стала на захист незалежності та територіальної цілісності України. В районі проведення операції Об'єднаних сил близько 10% особового складу складають військовослужбовці-жінки та працівники [38].

Подальшому розширенню можливостей жінок та скороченню гендерного розриву у військах сприяє безумовна реалізація вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях», який набув чинності 27 жовтня 2018 року та спрямований на забезпечення прав жінок виконувати військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за

винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі).

Гендерні аспекти також враховано в системі підготовки військових кадрів у вищих військових навчальних закладах у програмах навчальних дисциплін гуманітарного спрямування. Пілотний проект щодо уніфікованого підходу з урахування гендерного аспекту в освітніх програмах реалізується у Військовому інституті Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка та Національному університеті оборони України ім. Івана Черняховського.

Крім того, з 2019 року жінкам дозволено вступати до військових ліцеїв, що дало змогу провести цього ж року перший набір дівчат на навчання до Київського військового ліцею ім. Івана Богуна.

Відсоток військовослужбовців-жінок, які у 2018 році вступили до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти становить близько 8% від загальної кількості особового складу, зарахованого на навчання.

Для реалізації державної гендерної політики Міністерством оборони України у 2018 році вжито таких заходів:

- у Генеральному штабі Збройних Сил створено робочу групу з реалізації завдань Цілі партнерства G0013 «Гендерні питання у Збройних Силах України» в рамках партнерства Україна - НАТО;

- опрацьовано типові обов'язки (завдання) уповноваженого з гендерних питань — радника керівника (начальника) структурного підрозділу апарату Міністерства оборони, вищих військових навчальних закладах, установ, закладів культури, підрозділів Збройних Сил (у 2018 році призначено 57 радників з гендерних питань);

- на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України постійно здійснюється інформаційне наповнення розділу «Гендерні питання у сфері безпеки»;

- визначено переліки військово-облікових спеціальностей і штатних

посад рядового, сержантського та старшинського складу й тарифних переліків цих посад. Для військовослужбовців-жінок стали доступними всі військово-облікові спеціальності рядового, сержантського і старшинського складу, у тому числі «бойові»;

— підвищено гендерну компетентність особового складу на семінарах, тренінгах та «круглих столах», зокрема: «Суть та етапи гендерно-орієнтованого бюджетування», «Гендер для прес-офіцерів», «Щодо удосконалення механізму гендерно-правової експертизи»;

— у рамках патріотичного спецпроекту «Історії українських воїнів» видано книгу «Пророцтво Жани», яка присвячена військовослужбовцям-жінкам — учасницям АТО (ООС) на Сході України;

— проведено анонімні соціологічні дослідження щодо гендерно-зумовленого насильства і проявів дискримінації за ознаками статі та дотримання вимог законодавства при призначенні на вищі посади військовослужбовців-жінок з врахуванням їх професійної компетенції;

— організовано висвітлення гендерної тематики на сторінках військових засобів масової інформації тощо.

Врахування гендерної складової у процесі функціонування та розвитку Збройних Сил України сприяє підвищенню ефективності їх діяльності. Значний обсяг завдань, які виконують військовослужбовці-жінки у військах, у тому числі в районі проведення операції Об'єднаних сил на адміністративних та «бойових» посадах, свідчить про актуальність гендерної рівності як важливого чинника зміцнення оборонних спроможностей нашої держави.

Подальше активне залучення жіноцтва до військової сфери відкриває нові можливості для них, що є однією з умов наближення нашої держави до європейського та євроатлантичного суспільства та одночасно дає змогу максимально ефективно використовувати наявний людський ресурс.

З початком особливого періоду Міноборони, Генеральним штабом Збройних Сил України та іншими органами військового управління Збройних

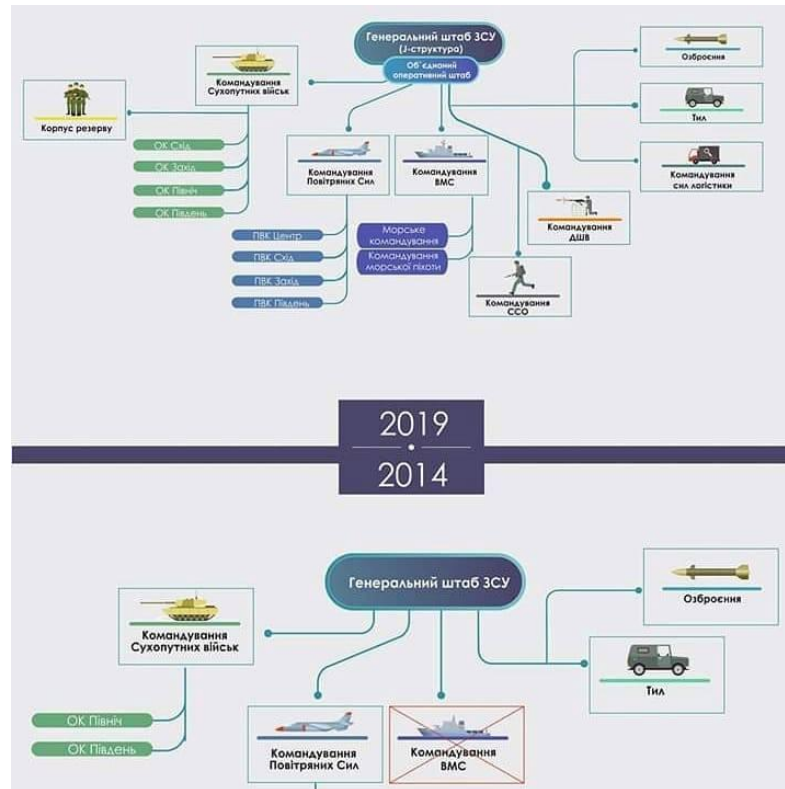
Сил розроблено та введено в дію нормативно-правові акти та керівні документи, якими врегульовано нагальні проблемні питання комплектування ЗСУ особовим складом, порядку проходження військової служби, підвищення мотивації та соціального захисту військовослужбовців в особливий період [54].

У даний час реалізуються заходи щодо розвитку професійного сержантського і старшинського складу у Збройних Силах, а саме: удосконалюється система управління кар'єрою сержантів та старшин військової служби за контрактом, уточнюється потреба у підготовці сержантського і старшинського складу та перелік первинних посад офіцерського складу, які плануються до заміщення посадами сержантського і старшинського складу.

Водночас, оптимізовано організаційну структуру служб персоналу Збройних Сил, уточнено функції та завдання, збільшено їх чисельність для забезпечення виконання завдань в умовах особливого періоду. Крім того, сформовано кадровий центр Сухопутних військ Збройних Сил України та проводиться робота щодо створення кадрового центру Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Делеговано окремі повноваження Міністра оборони України, начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України та їх перших заступників керівникам органів військового управління нижчого рівня та служб персоналу Міноборони і Генерального штабу щодо присвоєння військових звань та звільнення з військової служби [53].

Надано права командувачам видів Збройних Сил України, командувачу Високомобільних десантних військ Збройних Сил України, командувачу Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, командувачам військ оперативних командувань та командирам окремих батальйонів щодо призначення на посади окремих категорій військовослужбовців з метою підвищення оперативності прийняття кадрових рішень в особливий період (рис. 2.1.).

Джерело: [42].

Рисунок 2.1. Нова структура ЗС України, яка демонструє напрямок розвитку армії щодо реформування за стандартами НАТО.

Водночас, сформовано дієвий кадровий резерв з числа учасників антитерористичної операції для комплектування керівних посад військовослужбовців в органах військового управління різного рівня.

Також підвищено об'єктивність оцінювання службової діяльності офіцерів та професійних солдат і сержантів (старшин) шляхом:

— запровадження нової комплексної системи оцінювання осіб рядового, сержантського (старшинського) та офіцерського складу, яка передбачає проведення щорічного та незалежного оцінювання військовослужбовців із обов'язковим врахуванням їх результатів на етапі підготовки та прийняття кадрових рішень;

— проведення щорічного оцінювання службової діяльності військовослужбовців Збройних Сил, які виконують завдання щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності в умовах особливого періоду, а також завдань, визначених міжнародними зобов'язаннями України, зі складанням скороченої оцінної картки військовослужбовця;

— запровадження процедури самооцінки військовослужбовців, яка відображається в його оцінній картці;

— перегляду та деталізації критеріїв оцінювання службової діяльності військовослужбовців з урахуванням специфіки їх службової діяльності за посадами як у мирний час, так і на особливий період.

Крім того, в ЗСУ продовжується впровадження єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи обліку та управління персоналом, створено локальні комп'ютерні мережі із комплексною системою захисту інформації на рівні Міноборони та Генерального штабу [54].

За участю експертів НАТО запроваджуються заходи з розбудови цілісності, прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків у системі управління персоналом у Міноборони та Збройних Силах.

Поряд з цим, наразі не вирішено низку проблемних питань, які мають значний негативний вплив на проведення заходів, спрямованих на забезпечення якісного комплектування Збройних Сил усіма категоріями особового складу.

Так, на якість планування потреби у підготовці військових фахівців впливає:

— остаточна невизначеність перспективного складу військ, показників чисельності військовослужбовців за всіма категоріями, військово-обліковими спеціальностями, спеціалізаціями та військовими званнями відповідно до перспективної структури Збройних Сил;

— відсутність затверджених перспективних штатів складу військ Збройних Сил;

— відсутність детальної інформації про перспективний розподіл посад за військово-обліковими спеціальностями, штатними категоріями військовослужбовців.

Водночас, деформовано і потребує приведення співвідношення категорій особового складу, насамперед офіцерського, у відповідність із потребами Збройних Сил та наближення його до показників збройних сил держав — членів НАТО [47].

Також потребують подальшого вдосконалення нормативно-правові акти з питань проходження громадянами України військової служби за контрактом, призовом та у військовому резерві з урахуванням набутого досвіду під час проведення антитерористичної операції.

Що ж до реалій, які склалися в ЗС України, то одним з негативів на даний час є небажання потенційних «контрактників» проходити службу на посадах, що визначають боєготовність військових частин, тобто небажання проходити службу в бойових підрозділах на посадах, які потребують значних фізичних зусиль і психологічної витримки.

Серед нинішніх проблем організації служби за контрактом можливо виділити такі:

— недостатня якість контингенту, внаслідок відсутності ефективної методики професійно-психологічного відбору військовослужбовців-контрактників;

— нестабільність військових кадрів в умовах відсутності дієвих механізмів стимулювання сумлінної служби та впливу на військовослужбовців, у яких виникло бажання дострокового звільнення з військової служби, а також притягнення до відповідальності військовослужбовців з низькими моральними якостями;

— недостатньо опрацьований механізм професійної підготовки перед відправленням у війська, спрощеність навчального процесу, що підриває саму ідею солдата-професіонала. Неможливість реалізації свого потенціалу, відсутність перспектив для професійного та службового зростання

призводять до розчарування військовослужбовців у «романтиці» військової служби і дострокового звільнення з неї;

— недостатньо опрацьована система організаційно-виховної роботи, що викликає напруженість у відносинах між військовослужбовцями, зниження рівня військової дисципліни.

Головним проблемним питанням при переході на контрактну військову службу в Україні постає, на нашу думку, питання належного матеріально-технічного забезпечення військ. Вирішення цього питання залежатиме від успішного втілення в життя та практичної реалізації короткострокових та довгострокових планів економічного розвитку держави. Лише при належному зростанні основних показників розвитку економіки та добробуту населення можна говорити про реалізацію затверджених державних програм щодо реформування Збройних Сил та комплектування їх на контрактній основі.

При розробці концепції воєнної реформи в Україні вбачається за доцільне використання досвіду воєнного будівництва країн — членів НАТО, в яких, внаслідок встановлення демократичної форми управління, змінилися відносини між армією та суспільством, принципи комплектування збройних сил та їх функціональне призначення. Для здійснення ефективного реформування Збройних Сил України доцільно врахувати і досвід інших держав у цій сфері, де умови і загальні напрями змін, що відбуваються, схожі на наші. На основі аналізу та всебічної оцінки існуючих реалій в цих країнах, можна було б використати основні принципи їхніх реформ, з урахуванням особливостей воєнного будівництва в Україні [52].

Реалізація реформи Збройних Сил України потребує:

— розроблення відповідної нормативно-правової бази та відповідних кваліфікаційних вимог щодо проходження військової служби за контрактом;

— установлення освітніх критеріїв, згідно з якими здійснюватиметься добір кандидатів;

— перегляду нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення військово-лікарської експертизи та медичного огляду у Збройних Силах;

— розроблення методики оцінки рівня розумового та фізичного розвитку кандидатів для зарахування на військову службу тощо.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Сучасне українське суспільство зацікавлене в тому, щоб його захист здійснювався надійно, професійно підготовленими, патріотично налаштованими, впевненими в собі і своїй зброї громадянами, які обрали військову професію за внутрішнім переконанням. Сучасний військовий має бути професіоналом, який глибоко засвоїв теоретичні знання й сформував власні практичні навички та уміння. Він повинен мати високий рівень відповідальності за результати своєї професійної діяльності, бути порядною й відданою військовій справі людиною.

Тож, життя вимагає надійного правового регулювання проходження військової служби в Україні, системи сучасних поглядів, принципів і пріоритетів щодо формування оптимального і стабільного кадрового складу військовослужбовців військових формувань.

Під оптимальністю розуміється науково визначена необхідна кількість військовонавченого особового складу для виконання визначених завдань, а під стабільністю розуміється сталість військово-службових відносин. Професійна стабільність службового становища необхідна як в інтересах самих військовослужбовців, так і військових формувань. Військовослужбовці мають бути забезпечені гарантією від довільних рішень, що стосуються їхнього службового становища. Воно не повинно залежати від конкретної особи керівника, організаційних змін і перебудов.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне вжити ряд заходів щодо удосконалення проходження військової служби громадянами України в сучасних умовах.

Так, з метою цілеспрямованого залучення громадян на військову службу доцільним є застосування таких заходів:

— створити належні правові умови для поступового нарощування показників укомплектованості військ військовослужбовцями строкової служби та військової служби за контрактом, забезпечення належної якості та оперативності комплектування Збройних Сил військовослужбовцями;

— зосередити основні зусилля на підвищенні престижу військової служби та залученні кваліфікованих фахівців під час виконання заходів військово-професійної орієнтації громадян шляхом: пропаганди у засобах масової інформації героїчних вчинків та проявів мужності військовослужбовців під час виконання бойових завдань, активної громадянської позиції та патріотизму під час проходження військової служби; організації зустрічей військовозобов'язаних з кращими військовослужбовцями Збройних Сил, які відзначилися в ході виконання завдань антитерористичної операції; організації співпраці з представниками творчих спілок, організацій, цивільними закладами культури та мистецтва питань військово-патріотичної та культурологічної роботи з особовим складом військ;

— здійснити комплекс заходів, спрямованих на посилення мотивації стосовно проходження строкової військової служби та військової служби за контрактом, вдосконалення системи військово-патріотичного та фізичного виховання молоді шляхом широкого доведення через засоби масової інформації зусиль військово-політичного керівництва держави, Міноборони та Збройних Сил щодо посилення соціальних гарантій військовослужбовців, підвищення рівня їх добробуту, місця та ролі в суспільному житті;

— внести такі зміни до нормативно-правових, програмних та керівних документів, що дозволять створити єдиний державний реєстр військовозобов'язаних для забезпечення військового обліку громадян України;

— створити належні правові умови для ефективного функціонування системи підготовки військовозобов'язаних громадян;

— створити сприятливі умови для навчання військовослужбовців та здобуття ними якісної освіти, всебічного вдосконалення особистості та створення реальних умов заохочування і приваблювання молоді до служби у Збройних Силах, передбачивши можливість отримання освіти без відриву від виконання обов'язків військової служби, у тому числі за цивільними спеціальностями;

— залучити представників громадських організацій та засобів масової інформації до пропагування патріотизму, мужності та героїзму військовослужбовців під час захисту суверенітету та територіальної цілісності України, підвищення іміджу видів, родів військ, військових частин ЗСУ;

— підвищити ефективність функціонування медіацентрів, кіно-, радіо-, відеозабезпечення дозвілля військовослужбовців та членів їх сімей, створити умови для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку особового складу в гарнізонах;

— удосконалити механізм проведення професійно-психологічного відбору та вивчення відповідності рівня фізичної підготовленості кандидатів для прийняття на військову службу установленим вимогам з урахуванням досвіду проведення антитерористичної операції, систему відбору кандидатів для вступу до вищих військових навчальних закладів;

— здійснити заходи з підвищення ефективності органів військового управління, військових частин та військових комісаріатів щодо: постійного моніторингу вакантних посад, необхідних термінів їх укомплектування, впровадження в практичну діяльність сучасних інформаційних технологій, автоматизації процесів обліку людських ресурсів; забезпечення керованості процесу комплектування з урахуванням реальної потреби військ у конкретних військово-облікових спеціальностях, у першу чергу — у комплектуванні бойових військових частин Збройних Сил; оптимізації організаційно-штатної структури органів, які займаються залученням громадян на військову службу за контрактом, шляхом створення на базі

військових комісаріатів територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки; відбору громадян на військову службу з урахуванням встановлених вимог до кандидатів, зокрема щодо визначення придатності громадян України до військової служби за станом здоров'я, фізичною підготовленістю, рівнем освіти та морально-психологічними якостями.

Удосконалення системи залучення громадян України на військову службу дозволить:

- посилити мотивацію громадян до проходження військової служби за контрактом, підвищити престиж військової служби, конкурентоспроможність професії військовослужбовця на ринку праці України;

- створити належні умови для комплектування Збройних Сил кваліфікованим персоналом, реалізуючи при цьому принцип екстериторіальності;

- сформувати в необхідних обсягах військовий резерв людських ресурсів з числа військовозобов'язаних.

Крім того, переформування військових комісаріатів у територіальні центри комплектування та соціальної підтримки дозволить зосередити діяльність вказаних установ на оперативному задоволенні потреб у персоналі і захисті законних прав та інтересів громадян під час проходження ними військової служби.

Водночас, вважаємо за доцільне вжити заходи щодо вдосконалення правового врегулювання сучасної система кадрового менеджменту, який спрямований на оптимальне забезпечення потреб Збройних Сил України в особовому складі, наданні можливості кожній особі реалізувати свій потенціал.

З цією метою необхідно:

- внести зміни до нормативно-правових, програмних та керівних документів з питань комплектування Збройних Сил України, управління кар'єрою військовослужбовців відповідно до принципів та підходів (стандартів), прийнятих у державах — членах НАТО, впровадження прозорих

та добросовісних процедур підбору, розстановки та призначення особового складу на посади з урахуванням набутого досвіду проведення етапів мобілізації, залучення військовослужбовців до участі в антитерористичній операції, їх ротації, призначення на посади, звільнення;

- продовжити комплектування Збройних Сил за змішаним та екстериторіальним принципами з поступовим нарощуванням показників укомплектованості військовослужбовців за контрактом, забезпечивши, у першу чергу, комплектування командних посад сержантського і старшинського складу, бойових посад екіпажів (розрахунків, обслуг) та посад, що визначають боєздатність частин (підрозділів);

- внести зміни до нормативно-правових актів для удосконалення планування кадрових ресурсів, спрямованого на врахування: організаційної структури перспективного складу військ; оцінки кадрової ситуації, можливих джерел надходження особового складу, встановлених кількісних та якісних показників особового складу, його підготовки, ротації (переміщення) та звільнення, мотивації до кар'єрного зростання та подальшого проходження служби; перспективної потреби Збройних Сил у військовослужбовцях за спеціальностями і спеціалізаціями підготовки військових фахівців;

- привести структуру особового складу у відповідність до потреб ЗСУ, які зумовлені їх завданнями і структурою, та наближені до середніх показників збройних сил держав — членів НАТО шляхом зменшення частки офіцерського складу до загальноприйнятих показників у збройних силах держав — членів НАТО та відповідне збільшення частки військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом; оптимізації чисельності працівників Збройних Сил, більш широкого використання їх в структурах забезпечення життєдіяльності військ; уточнення переліку посад військовослужбовців, які можуть бути замінені цивільним персоналом; зменшення в органах військового управління стратегічного та оперативного

рівнів, у вищих військових навчальних закладах, наукових установах частки посад зі штатно-посадовою категорією «полковник» за рахунок зростання частки в них посад зі штатно-посадовими категоріями «майор», «підполковник» та цивільних посад; введення до штату Міноборони цивільних посад Міністра оборони України, заступників Міністра оборони України, державного секретаря та керівників структурних підрозділів апарату Міноборони та призначення на них цивільних осіб; формування професійного цивільного кадрового складу Міноборони, оптимізації його апарату з одночасним зменшенням кількості військовослужбовців у його складі;

— забезпечити ефективне службове використання військовослужбовців, які мають оперативно-стратегічний (оперативно-тактичний) рівень військової освіти, високий рівень професійної підготовки (класної кваліфікації), науковий ступінь (вчене звання), пройшли підготовку за кордоном, є учасниками бойових дій, отримали досвід під час проведення антитерористичної операції, мають практичний досвід участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, служби в багатонаціональних органах військового управління, володіють іноземними мовами, та командирів (начальників) усіх рівнів, які протягом двох останніх років мають високі досягнення в індивідуальній підготовці;

— підвищити оперативність та ефективність функціонування служб персоналу органів військового управління шляхом: оптимізації організаційно-штатної структури, служб персоналу Міноборони та Збройних Сил, уточнення їх завдань, функцій, повноважень та порядку взаємодії відповідно до структури і чисельності Збройних Сил та прийнятої за основу в штабах збройних сил держав — членів НАТО; вдосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації фахівців служб персоналу Міноборони та Збройних Сил, з урахуванням досвіду провідних країн світу, у тому числі із залученням до підготовки іноземних радників та експертів НАТО;

— здійснити заходи щодо планування, розподілу та комплектування з питань: організації відбору кандидатів для вступу на навчання для здобуття оперативного-тактичного та перативно-стратегічного рівнів військової освіти, у першу чергу офіцерів, які отримали досвід бойових дій, перебувають на посадах без відповідного рівня військової освіти; забезпечення розподілу випускників ВВНЗ, ад'юнктур, докторантур у відповідності з отриманим рівнем освіти та набутою спеціальністю;

— подолати тенденцію щодо недостатньої укомплектованості посад молодшого офіцерського складу тактичного рівня за рахунок: визначення обґрунтованих обсягів державного замовлення на підготовку військових фахівців тактичного рівня; оптимального розподілу на посади випускників вищих військових навчальних закладів у війська як основного джерела їх комплектування; створення резерву молодших офіцерів, достатнього за кількістю і рівнем підготовки; запровадження обов'язкового проходження військової служби на посадах офіцерського складу для громадян України, які пройшли військову підготовку за програмою підготовки офіцерів запасу за кошти державного бюджету, для решти громадян, які пройшли таку підготовку, — залучення на військову службу у разі потреби за наказом Міноборони; призначення, за потреби, на первинні офіцерські посади тактичного рівня осіб сержантського і старшинського складу, які мають вищу освіту, з одночасним присвоєнням їм первинного військового звання офіцерського складу після їх підготовки на відповідних курсах у вищих військових навчальних закладів, особливо за дефіцитними спеціальностями; заміни частки посад офіцерського складу, які плануються до заміни посадами сержантського (старшинського) складу;

— внести зміни до нормативно-правових актів для подальшого зниження ризиків прояву корупції в системі кадрового менеджменту в Міноборони та Збройних Силах за рахунок: використання в системі управління персоналом сучасних технологій кадрового менеджменту, впровадження в кадровій роботі прозорих та доброчесних процедур

прийняття кадрових рішень, підвищення відповідальності за прийняття кадрових рішень, створення єдиної автоматизованої системи обліку та управління персоналом; нормативного врегулювання повноважень командирів (начальників) та посадових осіб служб персоналу Міноборони та Збройних Сил під час підготовки та прийняття кадрових рішень у мирний час та особливий період; проведення перевірок військових посадових осіб, передбачених Законом України «Про очищення влади»; здійснення заходів за програмою ініціативи НАТО з розбудови цілісності, прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків в оборонних та безпекових інституціях; перевірки доброчесності особового складу шляхом його опитування з використанням поліграфа;

— сформувати професійний сержантський і старшинський склад Збройних Сил, здатний забезпечити виконання завдань щодо виховання та навчання особового складу, зміцнення військової дисципліни та викорінення негативних явищ у військових колективах за рахунок: уточнення завдань та функцій сержантського і старшинського складу Збройних Сил щодо його ролі та місця у взаємодії з рядовим і офіцерським складом; запровадження додаткових мотиваційних механізмів щодо побудови професійної кар'єри сержантів (старшин); розвитку структури сержантського і старшинського складу, зокрема структур штабних сержантів в органах військового управління та сержантів-інструкторів; продовження практики підготовки сержантського і старшинського складу Збройних Сил у навчальних закладах збройних сил держав-членів НАТО та створення професійного корпусу інструкторів з тактичної підготовки;

— створити ефективну систему управління кар'єрою військовослужбовців та впровадити прозору і доброчесну систему підбору, розстановки та призначення особового складу на посади шляхом: підвищення якості добору громадян для проходження військової служби за контрактом, вдосконалення критеріїв відбору громадян для проходження військової служби за контрактом, удосконалення військового обліку

військовозобов'язаних; здійснення індивідуального планування кар'єри військовослужбовців відповідно до типових алгоритмів управління кар'єрою, визначених вимог до посад та результатів їх службової діяльності; подальшого удосконалення системи атестування військовослужбовців як у мирний час, так і на особливий період; формування дієвого резерву кандидатів для просування по службі за рейтинговим принципом, на підставі результатів комплексного оцінювання з урахуванням вимог типових алгоритмів управління кар'єрою, показників індивідуальної підготовки військовослужбовців, результатів виконання завдань за призначенням та бойової підготовки підрозділів (військових частин); уточнення кваліфікаційних вимог до посад військовослужбовців, переопрацювання паспортів військових посад і типових алгоритмів управління кар'єрою військовослужбовців; створення умов для проведення переміщення військовослужбовців на підставі планів переміщення військовослужбовців та реалізації двосторонньої кросс-системи із забезпеченням нормативного встановлення термінів перебування на посадах офіцерського складу у Міноборони, Генеральному штабі, інших органах військового управління ЗСУ, вищих військових навчальних закладах, установах та організаціях; запровадження механізму переміщення офіцерів, які мають бойовий досвід, з військ на посади командування та науково-педагогічних працівників у вищих військових навчальних закладах з одночасним впровадженням атестування науково-педагогічних працівників з дотриманням принципів відкритості, колегіальності, повноти, об'єктивності та системності оцінювання службової діяльності; дотримання принципів об'єктивності та відкритості у прийнятті кадрових рішень, зменшення часу на їх підготовку, подолання корупційних проявів в кадровій роботі; впровадження єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи обліку та управління персоналом до окремої військової частини;

З метою створення належних умов служби, проживання, навчання та відпочинку військовослужбовців та їх сімей вважаємо за доцільне внести такі

зміни до нормативно-правових, програмних та керівних документів, що дозволять:

- оптимізувати систему грошового забезпечення військовослужбовців відповідно до умов проходження військової служби, зокрема переглянути схему посадових окладів, а також структуру грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в частині збільшення питомої ваги посадових окладів та зменшення додаткових видів грошового забезпечення;

- удосконалити систему стимулювання військової майстерності, розробити ефективний механізм преміювання військовослужбовців за досягнення у службі (прояви мужності та героїзму) та високі показники підготовки підпорядкованих підрозділів і військових частин з уведенням нових елементів нематеріального заохочення персоналу;

- здійснити заходи щодо гарантованого забезпечення військовослужбовців службовим житлом відповідно до потреб ЗСУ та передбачити виплати військовослужбовцям, за їх бажанням, грошової компенсації за належні їм для отримання жилі приміщення;

- здійснити заходи із забезпечення реалізації прозорого механізму першочерговості та позачерговості отримання службового і постійного житла, впровадження електронної черги з можливістю доступу до інформації для кожного військовослужбовця, який перебуває на квартирному обліку;

- запровадити реалістичні та комфортні умови для придбання житла військовослужбовцями, а саме пільгово-компенсаційного режиму іпотеки для військовослужбовців ЗС України;

- продовжити розвиток системи медичного і санаторно-курортного забезпечення особового складу ЗСУ, ветеранів військової служби, членів сімей військовослужбовців, удосконалити систему надання медичної допомоги з урахуванням досвіду реформування збройних сил провідних європейських держав відповідно до чинного законодавства закладами охорони здоров'я Збройних Сил відповідно до потреб ЗСУ;

— упорядкувати службову діяльність та запровадити облік часу виконання службових обов'язків військовослужбовцями понаднормово у вихідні та святкові дні, з подальшим наданням часу на відпочинок або відшкодуванням грошовими компенсаціями;

— забезпечити дотримання передбачених законодавством правових і соціальних гарантій військовослужбовцям Збройних Сил, які звільняються з військової служби, та членам їх сімей;

— опрацювати проекти змін до нормативно-правових актів щодо поширення пільг та соціального пакету, передбачених для військовослужбовців, на резервістів під час проходження ними зборів;

— активізувати роботу щодо вдосконалення системи інформаційного забезпечення військ, надання об'єктивної інформації суспільству про внесок Збройних Сил у забезпечення захисту України від воєнної агресії, їх реформування та розвиток, а також нарощування заходів щодо інформаційно-психологічної протидії негативному інформаційному впливу на війська;

— активно залучати інститути громадянського суспільства для підтримки діяльності ЗСУ, формування позитивного іміджу захисника Вітчизни в суспільстві, з комплексним вирішенням соціальних проблем військовослужбовців та членів їх сімей.

Крім того, з метою поліпшення професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, до цивільного життя доцільним є:

— забезпечити дієву взаємодію Міністерства оборони України з Міністерством соціальної політики України та Міністерством у справах ветеранів України в питаннях проведення соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби;

— продовжити співпрацю Міністерства оборони України з Трастовим фондом НАТО — Україна зі створення системи зміни військової кар'єри на

професійну цивільну з метою реформування існуючої системи соціальної та професійної адаптації військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у відповідності до принципів та підходів, прийнятих у державах — членах НАТО;

— розробити програму соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, спрямовану на підтримання протягом певного часу відповідного рівня життя осіб, звільнених з військової служби, та їх максимальну інтеграцію в соціально-економічний процес у країні.

Запровадження зазначених заходів, на нашу думку, дозволить:

— впровадити у військову кадрову політику принципи та підходи, прийняті в державах — членах НАТО, адаптувати їх до основних положень Конституції України, вимог законів України та інших нормативно-правових актів з питань національної безпеки і оборони;

— здійснити обґрунтоване прогнозування потреби Збройних Сил України у кадрових ресурсах відповідно до реальних та потенційних загроз у сфері національної безпеки і оборони;

— створити умови для формування необхідного кадрового потенціалу ЗСУ — професійно підготовлених, з високими морально-діловими якостями військовослужбовців, здатних якісно вирішувати складні військово-професійні завдання, спроможних очолювати військові підрозділи і частини в умовах, що динамічно змінюються;

— забезпечити якісне укомплектування ЗС України особовим складом з урахуванням перспективної структури армії, можливих джерел надходження особового складу, визначених до нього вимог, рівня його підготовки, ротації (переміщення) та звільнення;

— реформувати систему кадрового менеджменту в армії з метою ефективного забезпечення потреби Збройних Сил в особовому складі, застосування сучасних технологій управління персоналом та зниження корупційних ризиків у кадровій роботі;

- забезпечити якісний відбір і прийняття громадян для проходження військової служби за контрактом;
- підвищити якість та об'єктивність оцінки службової діяльності військовослужбовців;
- забезпечити індивідуальний підхід у кадровій роботі з особовим складом та ефективно управління кар'єрою, прозорість та відкритість під час прийняття кадрових рішень;
- забезпечити подальший розвиток професійного сержантського і старшинського складу;
- удосконалити систему підготовки кадрів, перепідготовки та підвищення кваліфікації всіх категорій персоналу, що проходять службу чи працюють в ЗСУ;
- організувати мовну та фізичну підготовку особового складу Збройних Сил на рівні, достатньому для ефективного виконання завдань, привести систему соціального та гуманітарного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей у відповідність із встановленими для них законодавством правами і свободами, з урахуванням ризиків їх життю та здоров'ю, складних соціально-побутових умов проходження військової служби;
- підвищити конкурентоспроможність професії військового на ринку праці України, посилити мотивацію військовослужбовців до професійного зростання;
- підвищити в суспільстві престиж служби у Збройних Силах, створити привабливі правові, соціальні та матеріальні умови для проходження військової служби, забезпечити соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей;
- привести рівень матеріального та інших видів забезпечення військовослужбовців у відповідність з умовами проходження служби;
- вирішити проблему довгострокової черги на отримання службового та постійного житла за рахунок запровадження прозорості і зрозумілої

електронної черги, спрощення процедури адміністрування, ефективного прогнозування та використання бюджетних коштів за відповідною програмою;

— реалізувати державну політику у сфері соціальної та професійної адаптації військовослужбовців.

З огляду на зазначене, вважаємо, що одним із найважливіших проблемних питань при переході на контрактну військову службу в Україні є питання належного матеріально-технічного забезпечення військ.

Його вирішення залежить від успішного втілення в життя та практичної реалізації короткострокових і довгострокових планів економічного розвитку держави. Лише при належному зростанні основних показників розвитку економіки та добробуту населення можна говорити про реалізацію затверджених державних програм щодо реформування Збройних Сил України й комплектування їх на контрактній основі.

ВИСНОВКИ

Проведене магістерське дослідження дозволило вирішити наукове завдання, яке полягало в опрацюванні теоретико-правових засад проходження військової служби в Україні, визначенні правового статусу військовослужбовців строкової служби та військовослужбовців-контрактників Збройних Сил України, з'ясуванні особливостей проходження військової служби в зарубіжних країнах, визначенні основних напрямів вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні та шляхів реорганізації Збройних Сил України на контрактну основу, а також наданні можливих рекомендацій щодо визначення основних напрямів вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в нашій державі в сучасних умовах реалізації військової реформи.

Основні наукові та практичні результати магістерської роботи:

1. Історіографічно-джерельний аналіз дослідження дає підстави стверджувати, що в даний час у вітчизняній науковій літературі комплексні дослідження правового регулювання проходження військової служби в Україні, а також процесу становлення та розвитку Збройних Сил України у напрямку поступового переходу на контрактну основу, з урахуванням зарубіжної практики, практично відсутні.

2. Призов, як форма масового залучення громадян до дійсної служби в Збройних Сил України, вимагає ефективного інформаційного забезпечення, починаючи від державної ідеології і закінчуючи системою інформування призовників про всі особливості призову та служби. В українському суспільстві переважає негативне ставлення до строкової служби в армії. Попри те, що в Україні встановлено відносно невеликі обсяги щорічного призову, не дивлячись на триваючі бойові дії на Донбасі, негативне ставлення значної частини суспільства до призову породжує масштабне ухиляння від нього. При цьому призовні кампанії супроводжуються перманентним невиконанням плану в тому чи іншому обсязі і негативним

резонансом в суспільстві. Цим наочно демонструється кризовий стан системи призову в Україні навіть в умовах де-факто військового часу.

3. Розвиток Збройних Сил України на професійній основі вимагає створення якісно нового правового регулювання проходження військової служби, що дасть змогу забезпечити нові умови для функціонування вітчизняних збройних сил. Має оновлюватись не лише структура армії, процес бойової підготовки, зміст управлінської діяльності, умови військово-професійної діяльності, а також і система комплектування військ особовим складом на професійній основі.

Практика комплектування військових частин і підрозділів в умовах переходу їх на професійну основу показала, що попередні методи роботи не відповідають сучасним вимогам і завданням, поставленим перед військами. Потрібна більш досконала і максимально пристосована до сучасних умов військової діяльності система цілеспрямованих заходів і способів, форм та методів, за допомогою яких забезпечувалося б вирішення завдань підвищення професійного рівня військовослужбовців, формування у них високого рівня національно-патріотичної свідомості та морально-ділових якостей.

4. В умовах переходу до комплектування Збройних Сил України на професійній основі, зменшення терміну служби військовослужбовців строкової служби постало питання створення нової системи роботи з кандидатами для служби за контрактом та цілеспрямованого впливу на населення, проведення широкої роз'яснювальної роботи як серед військовослужбовців, так і в цивільному середовищі.

Сучасний етап розвитку Збройних Сил України потребує вдосконалення правового регулювання процесу відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом на засадах патріотизму та безумовної готовності до виконання службових обов'язків.

Існуюча система добору громадян України на військову службу за контрактом не дозволяє повною мірою реалізувати якісні параметри

контингенту, який приймається на військову службу. Тому на військову службу за контрактом, здебільшого, іде молодь, яка не може себе реалізувати в умовах цивільного життя. Відсутність робочих місць, значний рівень безробіття, неспроможність оплатити навчання та неможливість отримати житло спонукає молодих людей в умовах сьогодення іти на військову службу за контрактом.

За результатами дослідження з'ясовано, що роль сержантського і старшинського складу ЗСУ в навчанні й вихованні підлеглого особового складу та в підготовці і виконанні ними завдань за призначенням є досить вагомою, що свідчить про необхідність створити додаткові мотиваційні чинники для проходження громадянами військової служби за контрактом та сприяти переходу Збройних сил України на професійну основу за зразком західноєвропейських армій. Вирішення вказаного завдання стане одним з вагомих кроків приведення ЗСУ до стандартів НАТО.

5. Виходячи з довгострокової цілі приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, Україна поглиблює співробітництво з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації.

З огляду на зазначене, доцільним є: продовження взаємодії України з НАТО з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, зокрема в рамках невідкладних та довгострокових заходів щодо підвищення обороноздатності України у зв'язку з агресією Російської Федерації; підтримання політичного діалогу та практичного галузевого співробітництва України з НАТО в контексті реалізації заходів невійськового характеру під час операцій із врегулювання кризових ситуацій та постконфліктного відновлення, які проводяться під егідою НАТО; продовження проведення регулярних консультацій з державами Чорноморського регіону щодо політичної та безпекової ситуації в зазначеному регіоні, зокрема на території окупованого Російською Федерацією Кримського півострова; ефективне інформування громадськості на регіональному та місцевому рівнях, спрямоване на

підвищення рівня обізнаності стосовно відносин особливого партнерства України з НАТО.

6. Реформування та розвиток Збройних Сил України здійснюється з метою створення ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою Збройних Сил України, спроможних забезпечувати оборону держави, а також досягнення євроатлантичних стандартів та критеріїв у військовій сфері, необхідних для набуття Україною членства в НАТО.

Основними напрямками реформування Збройних Сил України є: вдосконалення правового регулювання проходження військової служби; оптимізація структури та чисельності; відновлення технічної готовності озброєння, модернізація та оновлення їх складу; вдосконалення системи підготовки військ; реформування системи бойового та матеріально-технічного забезпечення; послідовне нарощування здатності військ до виконання завдань за призначенням; побудова системи стратегічних комунікацій, забезпечення інформаційної та кібербезпеки військ; поступове наближення за показниками підготовки, технічного оснащення та всебічного забезпечення до стандартів НАТО.

7. Системи матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України у даний час не відповідають сучасним вимогам. Тож, актуальним є удосконалення та адаптація до стандартів НАТО нормативно-правової бази щодо функціонування систем матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України, впровадження стандартів НАТО у вказаних сферах.

Слід активно впроваджувати практику здобуття освіти, підвищення кваліфікації та стажування офіцерів з питань матеріально-технічного забезпечення, стандартизації та медичної служби Збройних Сил України у відповідних закладах, органах, установах держав — членів НАТО;

Водночас, потрібно у повній мірі забезпечити медичні служби засобами розшуку поранених, транспортними засобами медичної та

аеромедичної евакуації, зокрема броньованими, сучасним комплектно-табельним оснащенням для надання медичної допомоги і лікування, засобами зв'язку та автоматизованими системами управління для надання належної медичної допомоги в межах термінів, встановлених у державах-членах НАТО.

У даний час також необхідним є подальше вивчення та запровадження в Україні досвіду держав — членів НАТО щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Слід посилити співробітництво в рамках міжнародних програм з питань медичної, фізичної та психологічної реабілітації та соціальної і професійної адаптації учасників бойових дій, військовослужбовців, які звільнені та звільнятимуться з військової служби, та членів їх сімей, медичне забезпечення, фізична реабілітація та протезування військовослужбовців, поранених під час проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської областей.

8. На нашу думку, створена на основі прийнятих у державах-членах НАТО принципів кадрової політики сучасна система кадрового забезпечення ЗСУ сприятиме якісному комплектуванню армії підготовленим особовим складом та зниженню корупційних ризиків у кадровій роботі за рахунок ефективного управління кар'єрою професійних військовослужбовців, впровадження прозорості та доброчесної системи підбору кандидатів і призначення їх на посади та розвитку автоматизованих систем управління.

Для досягнення цього слід забезпечити укомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань за змішаним та екстериторіальним принципами з поступовим нарощуванням показників укомплектованості посад рядового, сержантського і старшинського складу військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

Боротьба з корупцією визначена одним із ключових напрямів реформування держави. Тож, актуальним є запровадження дієвого механізму співпраці Міністерства оборони України з недержавними моніторинговими

організаціями, що передбачає обмін інформацією, своєчасний розгляд і виконання наданих рекомендацій, залучення представників недержавних моніторингових організацій до відповідних робочих груп.

За результатами дослідження з'ясовано, що основними причинами, які призводять до розірвання угод і звільнення з військової служби військовослужбовців служби за контрактом, є: недосконалість нормативно-правової бази з питань соціального захисту військовослужбовців військової служби за контрактом; низький рівень забезпечення військовослужбовців-контрактників службовим житлом; недостатнє грошове забезпечення, що робить військову службу за контрактом непривабливою для громадян України; відсутність належної роз'яснювальної та агітаційної роботи у військових комісаріатах, військових частинах та й у державі у цілому, що не сприяє підвищенню престижу військової служби за контрактом; низький рівень організації бойової підготовки; наявність фактів безглузлого планування і використання службового часу; відсутність можливості підвищувати свій інтелектуальний та фізичний рівень; завантаженість військовослужбовців-контрактників різного роду господарськими роботами.

Невирішеність цих проблемних питань негативно позначається на престижності військової служби та спричиняє значну плинність військовослужбовців професійної служби.

9. Під час проведення дослідження було з'ясовано, що наразі в Україні невирішеним є й питання адаптації військовиків, звільнених з лав збройних сил, а також практично відсутня система перекваліфікації кадрів.

Для вирішення вказаної проблеми доцільним є вжиття заходів щодо: підготовки колишніх військовиків до життя в умовах ринкової економіки і цивільного суспільства; допомоги в опануванні знаннями і навичками, що дають можливість звільненим у запас знайти роботу на ринку праці; надання необхідної інформації та знань, що стосуються започаткування власної підприємницької діяльності.

Вдосконалення потребує законодавча база та механізми, що гарантують військовослужбовцям отримання професійної підготовки і працевлаштування. Звільненим у запас військовослужбовцям має надаватися ефективна допомога щодо пошуку роботи відповідно до рівня їхньої освіти; спілкування з роботодавцями; участі на біржах праці; отримання інформації про місцевий та світові ринки праці.

Отже, українське суспільство зацікавлене в тому, щоб його захист здійснювався надійно, професійно підготовленими, патріотично налаштованими, впевненими в собі і своїй зброї громадянами, які обрали військову професію за внутрішнім переконанням та за покликом душі.

Сучасний військовий повинен бути професіоналом, який глибоко засвоїв теоретичні знання й сформував власні практичні навички та уміння. Він повинен мати високий рівень відповідальності за результати своєї професійної діяльності, бути порядною й відданою військовій справі людиною.

Тож, від якості правового регулювання проходження військової служби в Збройних Сил України значною мірою залежить мотивація, професійно-кваліфікована, правосвідома та самосвідома готовність громадян захистити Вітчизну від зовнішніх загроз, надійно реалізувати свій військовий обов'язок.

Виходячи з цього, нами запропоновано деякі можливі напрями вдосконалення правового регулювання проходження військової служби в Україні та шляхи реорганізації Збройних Сил України на контрактну основу, з урахуванням зарубіжного досвіду.

У цілому результати магістерського дослідження можуть стати у нагоді військово-політичному керівництву для вирішення інноваційних підходів під час реформування вітчизняного війська з урахуванням сучасних політичних і економічних реалій.

Основні положення магістерської роботи також можуть бути використані під час викладання курсу спеціальних дисциплін, розробки

підручників з військового права та проведення занять із гуманітарної підготовки особового складу Збройних Сил України.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1.	Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Україна. Верховна Рада // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2.	Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ / Україна. Верховна Рада // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — С. 385.
3.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби : Закон України від 17 жовтня 2019 р. №0906 / Україна. Верховна Рада // Відомості Верховної Ради України. — 2019. — № 10. — С. 39.
4.	Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. / України. Верховна Рада // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 22-23. — С. 194.
5.	Положення про проходження військової служби громадянами військової служби у Збройних Силах України : затв. Указом від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008 / Україна. Президент // Офіційний вісник України. — 2008. — № 12. — С. 9-103.
6.	Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : затв. Наказом Міністра оборони України від 10 квітня 2009 р. № 170. — Міністерство оборони України. — 2009. — С. 7-31.
7.	Концепція створення та розвитку професійного сержантського і старшинського складу ЗС України та Основних напрямків реалізації Концепції створення та розвитку професійного сержантського і старшинського складу ЗС України : затв. Наказом Міністра оборони України від 18 листопада 2008 р. № 567. — Міністерство оборони України. — 2008. — С. 3-23.
8.	Александров В. Військова служба як особливий вид державної служби : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. — Харків. 2009. — 182 с.
9.	Александров В. Військова служба як особливий вид державної служби : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. — Харків, 2009 — 20 с.
10.	Андреев В. Сравнительный анализ подготовки офицеров в армиях зарубежных государств и Республики Беларусь / Андреев В. И. // Наука и военная безопасность. — 2007. — № 1. — С. 58-63.
11.	Быков А. Воспитательная работа в Вооруженных Силах ФРГ: реферативный обзор материалов зарубежной печати / А.К. Быков — М.: Военный университет МО РФ, 1996. — № 34. — С. 9
12.	Богуцький П. Військове право України: джерела, структура, та розвиток : монографія — Одеса: Фенікс, 2008. — 188 с.
13.	Ващенко Є. Аналіз основних вимог до сержантів (старшин) та досвіду

	провідних країн світу щодо підготовки сержантів / Є. М. Ващенко / 36. наук, пр. НА ДПС України. — Хмельницький, 2009. — № 47/2. — 74 с.
14.	Военная администрация : учебник / В.М. Корякина. — Москва.: РОД «За права военнослужащих», 2013. — 400 с.
15.	Гацко М. Профессиональная подготовка унтер-офицеров и сержантов в зарубежных армиях / М. Гацко // Зарубеж. воен. обозрение. — 2009. — № 5. — С. 21-28.
16.	Григоренко С. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблематика та практики : дис. ... канд. юрид. наук — Харків, 2009. — 213 с.
17.	Джеймс В. контрактном способе комплектования Вооруженных сил (по опыту армии США) / В. Джеймс // ЗВО. — 1996. — № 4. — С. 70-75.
18.	Дьяконов В. Об опыте морально-психологического обеспечения контртеррористической операции / В.Г. Дьяконов // Военная мысль. — 2001. — № 3. — С. 10-14.
19.	Зеленков М. Н. Морально-психологическая подготовка войск в армиях зарубежных стран / М.Н. Зеленков // Зарубежное военное обозрение. — 2000. — № 11— С. 16-34.
20.	Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія / Ю. А. Калагін ; за наук. ред. проф. Е. А. Афоніна. — Харків : ХУПС, 2008. — 278 с.
21.	Контрактна служба: досвід, проблеми, перспективи : навч. посібник / Н. А. Агаєв, Е. С. Литвиненко, М. О. Карпов. — Київ : Роса, 2005. — 140 с.
22.	Корж І. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. ... канд. юрид. Наук — Київ, 2005. — 222 с.
23.	Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2004 — 20 с.
24.	Кудашкин А. Военная служба и военнослужащий в Российской Федерации: конституционно-правовое регулирование / А.В.Кудашкин. — Москва : Военный университет. 2001 — 125 с.
25.	Кузьо Т. Національна безпека України / Тарас Кузьо. — Київ : Наукова думка. 1994. — С. 7 .
26.	Кузьо Т. Війна Путіна проти України : революція, націоналізм і криміналітет / Тарас Кузьо ; пер. укр. Андрія Павлишина ; [вид.: К. Сігов та Л. Фінберг]. — Київ : Дух і Літера, 2018. — 559 с.
27.	Кушнір М. Теоретико-правові засади адміністрування проходження військової служби у Збройних Силах України / М.В. Кушнір // Право і суспільство. — 2018. — № 3. — Ч. 2. — С. 133-140.
28.	Лойко О. Історична необхідність формування сучасної професійної армії України : дис... канд. іст. наук: спец. 20.02.22. — Львів. 2005. — 185 с.
29.	Макухіна М.В. Контракт про проходження військової служби громадянами України : дис... канд. юрид. наук: спец. 20.02.03. —

	Хмельницький. 1999. — 203 с.
30.	Остапенко О. Про терміни та їх вплив на розуміння військових адміністративних правопорушень / О.І. Остапенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. — 2015. — № 824. — С. 84-91.
31.	Паламарчук В. Організаційно-правові засади проходження військової служби у Збройних Силах України : дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. — Київ. 2002. — 194 с.
32.	Пашинський В. Правові аспекти контракту про проходження військової служби / В.Й. Пашинський, В.Ф. Ліхтін. — Київ : Юридична наука, 2013. — Вип. 5. — С.125-131.
33.	Пулим О. Збройні Сили України як фактор створення та забезпечення існування системи колективної безпеки у Європі : дис... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 — Львів. 2001. — 204 с.
34.	Серегин В. Законодательство США о военной службе и его антинародный характер : автореф. дисс... канд. юрид. наук. — Москва. 1970. — 24 с.
35.	Сокурченко В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.07. — Київ. 2016. — 573 с.
36.	Солдатенко О. Стан і наслідки правового регулювання організації та діяльності Збройних Сил України // Підприємництво, господарство і право. — № 11. — 2017. — С. 123-127.
37.	Чимишенко С.М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України : дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.08 гроші, фінанси та кредит. — Київ. 2011. — 261 с.
38.	Шамрай В.О. Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні : дис. ... д-ра наук з держ. управл: спец. 25.00.03. — Київ. 1999. — 432 с.
39.	Штейн, Лоренц Учение о военном быте как часть науки о государстве / пер. с нем. А. Эртеля. — СПб., 1875. — 500 с.
40.	Юридична енциклопедія : в 6 т. / керів. авт. кол. Ю. С. Шемшученко. — Москва : Укр. енцикл., 2004. — Т. 6 : Т — Я. — 768 с.
41.	Эртель А. Предисловие к книге Л. Фон Штейна «Учение о военном быте, как часть науки о государстве». — СПб., 1876. — С. 12.
42.	Біла книга 2018. Збройні сили України. [Електронний ресурс] / Україна. Міністерство оборони України. — Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB-2018.pdf
43.	Військкомати розшукують 35 тисяч киян, які "косять" від армії [Електронний ресурс]. — 25.09.19 Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/25/7227299/
44.	Калинин А.Е. Порядок прохождения военной службы в зарубежных государствах (США, Великобритания, Франция, ФРГ и др.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://voenprav.ru/doc-1739-1.htm .

45.	Кожен четвертий військовослужбовець строкової служби підписує контракт [Електронний ресурс]. — 25.11.19 Режим доступу: https://khoda.gov.ua/kozhen-chetvertij-v%D1%96jskovosluzhbovec-strokovo%D1%97-sluzhbi-p%D1%96dpisu%D1%94-kontrakt
46.	НАТО. [Електронний ресурс] / Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%90%D0%A2%D0%9E
47.	Перехід ЗСУ на J-структуру за стандартами НАТО: Міноборони хоче прискорити розділення посади Головнокомандувача і начальника Генштабу [Електронний ресурс]. — 27.02.20 Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/news/3178215/perehid_zsu_na_jstrukturu_za_standartamy_nato_minoborony_hoche_pryskoryty_rozdilennya_posady_golovnoko_manduvacha
48.	Призов на строкову службу перенесено [Електронний ресурс]. — 23.03.20 Режим доступу: https://mil.in.ua/uk/news/pryzov-na-strokovu-sluzhbu-ta-zvilnennya-v-zapas-pereneseno/
49.	Строковики підписують контракт. СВ ЗСУ озвучили статистику [Електронний ресурс]. — 22.11.19 Режим доступу: https://mil.in.ua/uk/news/strokovyky-pidpysuyut-kontrakt-sv-zsu-ozvuchyly-statystyky/
50.	Структура управління ЗСУ буде наближена до стандартів НАТО: кількість посад старшого офіцерського складу зменшиться [Електронний ресурс]. — 15.02.19 Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/news/3111891/struktura_upravlinnya_zsu_bude_nabljajena_do_standartiv_nato_kilkist_posad_starshogo_ofitserskogo_skladu
51.	У Міноборони уточнили: Призов лишається в цьому році, а далі подивимось [Електронний ресурс]. — 14.02.20 Режим доступу: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/14/7240553/
52.	Шлыков В. Принципы формирования армии: мировой опыт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: shlykov_principy_formirovaniya_armii_mirovoi_opyt.pdf
53.	«J-структура дозволить говорити однією мовою з органами управління країн - членів НАТО» - С. Корнійчук [Електронний ресурс]. — 14.02.20 Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2020/02/14/j-struktura-dozvolit-govoriti-odnieyu/
54.	2 167 офіцерських посад у ЗСУ замістять сержантськими [Електронний ресурс]. — 11.01.20 Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/news/3169393/2_167_ofitserskyh_posad_u_zsu_zamistyat_serjantskymy

Список країн за чисельністю збройних сил

Станом на 2019 рік

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс ькові організац ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Австралія	57 050	21 050	0	78 100	3,3	2,4
Австрія	21 200	157 900	0	179 100	20,4	2,4
Азербайджан	66 950	300 000	15 000	381 950	38	6,7
Албанія	8000	0	500	8500	2,8	2,6
Алжир	130 000	150 000	187 200	467 200	11,2	3,1
Ангола	107 000	0	10 000	117 000	3,9	3,5
Антигуа і Барбуда	180	80	0	260	2,7	1,9
Аргентина	74 200	0	31 250	105 450	2,4	1,7
Афганістан	174 300	0	148 700	323 000	9,2	5
Багамські Острови	1300	0	0	1300	3,9	3,9
Бангладеш	157 050	0	63 900	220 950	1,4	1
Барбадос	610	430	0	1040	3,6	2,1
Бахрейн	8200	0	11 260	19 460	13,5	5,7
Беліз	1500	700	150	2350	6,1	3,9
Бельгія	26 550	5100	0	31 650	2,7	2,3
Бенін	7250	0	4800	12 050	1,1	0,6
Білорусь	45 350	289 500	110 000	444 850	46,7	4,8
Болгарія	31 300	3000	0	34 300	4,9	4,4
Болівія	34 100	0	37 100	71 200	6,3	3
Боснія і Герцеговина	10 500	0	0	10 500	2,7	2,7
Ботсвана	9000	0	0	9000	4	4
Бразилія	334 500	1 340 000	395 000	2 069 500	9,9	1,6
Бруней	7200	700	500	8400	18,6	16
Буркіна-Фасо	11 200	0	250	11 450	0,6	0,6
Бурунді	30 050	0	21 000	51 050	4,3	2,5
Велика Британія	148 350	80 000	0	228 350	3,5	2,3
Венесуела	123 000	8000	220 000	351 000	11,1	3,9
В'єтнам	482 000	0	5 040 000	5 522 000	56,9	5

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс ькові організац ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Вірменія	44 800	210 000	4300	259 100	85,3	14,7
Габон	4700	0	2000	6700	3,2	2,2
Гаїті	150	0	50	200	0	0
Гамбія	800	0	0	800	0,4	0,4
Гана	15 500	0	0	15 500	0,6	0,6
Гаяна	3400	670	0	4070	5,5	4,6
Гватемала	18 050	63 850	25 000	106 900	6,4	1,1
Гвінея	9700	0	2600	12 300	1	0,8
Гвінея-Бісау	4450	0	0	4450	2,4	2,4
Гондурас	14 950	60 000	8000	82 950	9	1,6
Греція	142 350	220 500	4000	366 850	34,1	13,2
Грузія	20 650	0	5400	26 050	5,3	4,2
Данія	14 500	45 700	0	60 200	10,4	2,5
Демократична Республіка Конго	134 250	0	0	134 250	1,6	1,6
Джибуті	10 450	0	2650	13 100	14,8	11,8
Домініканська Республіка	56 050	0	15 000	71 050	6,9	5,4
Еквадор	40 250	118 000	500	158 750	9,6	2,4
Екваторіальна Гвінея	1450	0	0	1450	1,8	1,8
Еритрея	201 750	120 000	0	321 750	53,9	33,8
Естонія	6600	12 000	15 800	34 400	27,6	5,3
Ефіопія	138 000	0	0	138 000	1,3	1,3
Єгипет	438 500	479 000	397 000	1 314 500	13,2	4,4
Ємен	40 000	0	0	40 000	1,4	1,4
Замбія	15 100	3000	1400	19 500	1,2	0,9
Зімбабве	29 000	0	21 800	50 800	3,6	2,1
Ізраїль	169 500	465 000	8000	642 500	76,3	20,1
Індія	1 444 500	1 155 000	2 526 950	5 126 450	4	1,1
Індонезія	395 500	400 000	280 000	1 075 500	4,1	1,5
Ірак	64 000	0	145 000	209 000	5,2	1,6
Іран	523 000	350 000	1 050 000	1 923 000	23,2	6,3
Ірландія	9500	4050	0	13 550	2,7	1,9

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс ькові організац ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Ісландія	0	0	250	250	0,7	0
Іспанія	120 350	15 150	75 800	211 300	4,4	2,5
Італія	171 050	18 300	175 750	365 100	5,9	2,7
Йорданія	100 500	65 000	15 000	180 500	17,3	9,6
Кабо-Верде	1200	0	0	1200	2,1	2,1
Казахстан	39 000	0	31 500	70 500	3,8	2,1
Камбоджа	124 300	0	67 000	191 300	11,6	7,6
Камерун	15 400	0	9000	24 400	1	0,6
Канада	66 600	27 000	4500	98 100	2,7	1,9
Катар	16 500	0	5000	21 500	9,1	7
Кенія	24 100	0	5000	29 100	0,6	0,5
Киргизстан	10 900	0	9500	20 400	3,5	1,9
Китай	2 035 000	510 000	660 000	3 205 000	2,3	1,5
Кіпр	15 000	50 000	750	65 750	53,1	12,1
Колумбія	293 200	34 950	187 900	516 050	10,7	6,1
Косово	2500	800	0	3300	1,7	1,3
Коста-Рика	0	0	9800	9800	2	0
Кот-д'Івуар	27 400	0	0	27 400	1	1
Куба	49 000	39 000	1 146 500	1 234 500	110,9	4,4
Кувейт	17 500	23 700	7100	48 300	16,6	6
Лаос	29 100	0	100 000	129 100	17,8	4
Латвія	6210	15 900	0	22 110	11,5	3,2
Лесото	2000	0	0	2000	1	1
Литва	19 850	6700	14 400	40 950	14,7	7,1
Ліберія	2010	0	0	2010	0,4	0,4
Ліван	60 000	0	20 000	80 000	13,1	9,8
Лівія	0	0	0	0	0	0
Люксембург	900	0	600	1500	2,5	1,5
Маврикій	0	0	2550	2550	1,9	0
Мавританія	15 850	0	5000	20 850	5,4	4,1
Мадагаскар	13 500	0	8100	21 600	0,8	0,5
Малаві	10 700	0	4200	14 900	0,8	0,5
Малайзія	113 000	51 600	267 200	431 800	13,6	3,6

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс ькові організац ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Малі	10 000	0	7800	17 800	1	0,5
Мальта	1950	180	0	2130	4,7	4,3
Марокко	195 800	150 000	50 000	395 800	11,5	5,7
Мексика	277 150	81 500	58 900	417 550	3,3	2,2
Мозамбік	11 200	0	0	11 200	0,4	0,4
Молдова	5150	58 000	900	64 050	18,6	1,5
Монголія	9700	137 000	7500	154 200	49,7	3,1
М'янма	406 000	0	107 000	513 000	9,2	7,3
Намібія	9900	0	6000	15 900	6,3	3,9
Непал	96 600	0	15 000	111 600	3,8	3,3
Нігер	135 000	0	80 000	215 000	1,1	0,7
Нігерія	5300	0	5400	10 700	0,5	0,3
Нідерланди	35 400	4500	5900	45 800	2,7	2,1
Нікарагуа	12 000	0	0	12 000	2	2
Німеччина	179 400	28 250	0	207 650	2,6	2,2
Нова Зеландія	9000	2300	0	11 300	2,5	2
Норвегія	23 250	40 000	0	63 250	11,8	4,3
Об'єднані Арабські Емірати	63 000	0	0	63 000	6,5	6,5
Оман	42 600	0	4400	47 000	13,5	12,2
Пакистан	653 800	0	282 000	935 800	4,5	3,1
Палестина	0	0	43 800	43 800	9,4	0
Панама	0	0	26 000	26 000	6,8	0
Папуа Нова Гвінея	3600	0	0	3600	0,5	0,5
Парагвай	11 900	164 500	14 800	191 200	27,2	1,7
Перу	81 000	188 000	77 000	346 000	11	2,6
Південна Корея	625 000	3 100 000	3 009 000	6 734 000	131	12,2
Південний Судан	185 000	0	0	185 000	18,1	18,1
Південно- Африканська Республіка	65 350	15 050	0	80 400	1,5	1,2
Північна Корея	1 280 000	600 000	5 889 000	7 769 000	306,1	50,4
Північна Македонія	8000	4850	7600	20 450	9,7	3,8
Польща	117 800	0	73 400	191 200	5	3,1

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс ькові організац ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Португалія	27 200	211 950	24 700	263 850	25,5	2,6
Республіка Конго	10 000	0	2000	12 000	2,4	2
Росія	900 000	2 000 000	554 000	3 454 000	24,3	6,3
Руанда	33 000	0	2000	35 000	2,9	2,7
Румунія	69 300	50 000	57 000	176 300	8,2	3,2
Сальвадор	24 500	9900	17 000	51 400	8,3	4
Саудівська Аравія	227 000	0	24 500	251 500	7,6	6,9
Сейшельські Острови	420	0	0	420	4,4	4,4
Сенегал	13 600	0	5000	18 600	1,2	0,9
Сербія	28 150	50 150	3700	82 000	11,6	4
Сирія	139 000	0	100 000	239 000	12,3	7,1
Сінгапур	72 500	312 500	8400	393 400	65,6	12,1
Словаччина	15 850	0	0	15 850	2,9	2,9
Словенія	7250	1500	5950	14 700	7	3,4
Сомалі	19 800	0	0	19 800	1,8	1,8
Судан	104 300	85 000	20 000	209 300	4,9	2,4
Суринам	1840	0	0	1840	3,1	3,1
Східний Тимор	2280	0	0	2280	1,7	1,7
США	1 359 450	845 600	0	2 205 050	6,7	4,1
Сьєрра-Леоне	8500	0	0	8500	1,3	1,3
Таджикистан	8800	0	7500	16 300	1,9	1
Таїланд	360 850	200 000	138 700	699 550	10,2	5,3
Тайвань	163 000	1 657 000	11 450	1 831 450	77,8	6,9
Танзанія	27 000	80 000	1400	108 400	2	0,5
Того	8550	0	750	9300	1,1	1
Тринідад і Тобаго	4050	0	0	4050	3,3	3,3
Туніс	35 800	0	12 000	47 800	4,2	3,1
Туреччина	355 200	378 700	156 800	890 700	11	4,4
Туркменістан	36 500	0	5000	41 500	7,7	6,7
Уганда	45 000	10 000	1400	56 400	1,4	1,1
Угорщина	27 800	20 000	12 000	59 800	6,1	2,8
Узбекистан	48 000	0	20 000	68 000	2,3	1,6
Україна	209 000	900 000	88 000	1 197 000	27,2	4,8

Збройні сили	Діючі війська	Резервні війська	Напіввійс- ькові організац- ії	Усього	Усього військ на 1000 громадян	Діючих військ на 1000 громадян
Уругвай	21 000	0	1400	22 400	6,6	6,2
Фіджі	3500	6000	0	9500	10,3	3,8
Філіппіни	142 350	131 000	61 100	334 450	3,2	1,3
Фінляндія	21 500	216 000	14 200	251 700	45,5	3,9
Франція	203 900	36 300	143 400	383 600	5,7	3
Хорватія	15 200	18 350	3000	36 550	8,6	3,6
Центральноафрика- нська Республіка	7150	0	1000	8150	1,4	1,2
Чад	30 350	0	4500	34 850	2,2	1,9
Чехія	23 200	0	0	23 200	2,2	2,2
Чилі	77 200	40 000	44 700	161 900	9	4,3
Чорногорія	1950	0	10 100	12 050	19,6	3,2
Швейцарія	21 450	217 800	0	239 250	28,9	2,6
Швеція	29 750	0	21 200	50 950	5,1	3
Шрі-Ланка	255 000	5500	92 600	353 100	15,6	11,3
Ямайка	3950	980	0	4930	1,8	1,4
Японія	247 150	56 000	14 000	317 150	2,5	2

Дані цього переліку були опубліковані у виданні "Військовий баланс" за 2019 рік (публікується щорічно Міжнародним інститутом стратегічних досліджень).

До цього списку не входять армії Абхазії, Андорри, Бутану, Північного Кіпру, Мальдівів, Монако, Арцаха, Сан-Марино, Сент-Кіттс і Невіс, Сан-Томе і Принсіпі, Сомаліленд, Есватіні, Тонга та Вануату.

Джерело: [44].

Збройні сили держав-членів НАТО

Станом на 2016 рік

Держава	Загальна чисельність ЗС (тис. осіб)	Витрати на ЗС у відсотках до ВВП	Витрати на ЗС на душу населення (дол. США)
Албанія	20	1,47	55
Бельгія	34	1,05	504
Болгарія	68,45	1,46	121
Велика Британія	187,97	2,49	908
Греція	177,6	1,72	551
Данія	22,88	1,41	818
Естонія	5,51	2,00	381
Ісландія	0	0,13	37
Іспанія	177,95	0,86	267
Італія	230,35	1,69	529
Канада	62,3	1,24	530
Латвія	5,5	0,92	138
Литва	13,51	0,97	101
Люксембург	0,9	0,60	402
Нідерланди	53,13	1,27	612
Німеччина	200,77	1,35	602
Норвегія	29,1	1,40	1405
Польща	105	1,91	241
Португалія	44,9	1,29	442
Румунія	93,6	1,29	116
Словаччина	26,2	1,12	183
Словенія	9	1,18	274
США	1477	4,35	2008
Туреччина	726	2,31	234
Угорщина	33,4	0,83	122
Франція	259,05	1,80	924
Хорватія	51	1,70	214
Чехія	57,05	1,08	202

Джерело: [44].